

BAKARA SURESİNİN ÂMENE'R-RASÛLÛ OLARAK BİLİNEN SON 2 AYETİNİN DİKKATLERDEN KAÇAN ANA ÖZELLİĞİ

Murat SÛLÛN*

ÖZET

el-Bakara Kur'ân-ı Kerim'in en önemli suresidir. Surenin ilk 177 ayetinde İsrail oğulları bağlamında din sahiplerinin gerek Allah'la gerek kendi peygamberleri ile gerekse 'öteki' ile ilişkilerinde düşüklükleri hatalar irdelenmekte; çözüm önerileri sunulmaktadır. Allah katında insanların, kimliklerine göre değil, amel ve icraatlarına göre değer kazandıkları; hiç kimsenin kendisini ve zümresini garantiye görmemesi, *hidayet* tekelciliğine soyunmaması, 'öteki'ni şeytanlaştırılmaması gerektiği net biçimde gösterilmekte; 'iyi'lerin temel vasıfları veciz biçimde anlatılmakta ve surenin ana mesajları *Âmene'r-rasûlû*'de özetlenerek, muvahhit Muhammedî Müslümanlar peygamberleri ile birlikte farklı din mensuplarına ideal örnekler olarak gösterilmektedir. Surede; Kur'ân'ın insanlık için anlam ve önemi, iman, inkâr, nifak, irtidat, baas gibi hususlara ek olarak, *hac*, *ribâ*, *talâk*, *kible*, *inşak* gibi hukukî muâmeleler, uluslar arası ilişkiler de işlenmekle birlikte, surenin odağını 'din sahiplerinin yanlış düşünce ve akideleri ile hesaplaşma' oluşturmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

İman, hidayet, öteki, ümmet-i Muhammed, teklif-i mâ-lâ-yutâk, sorumluluk, şefaaf, velî/mevlâ, savaş-zafer, ilahî yardım,

ABSTRACT

al-Baqara is one of the most important chapter of Holy Quran. In the first 177 verses of this chapter the main fallacies of believers with their relationships both with God, the prophet and the 'others' are detected, and solutions are proposed; it is also stated that people are evaluated by God with their practices and activities, not their religious identities. According to these verses no one consider him and his group that just they are in the right-way (*sirât-ı mustaqîm*) and demonise the others. Also in this chapter, the characteristics of good people mentioned briefly, the main messages of chapter are summarised in *Âmana'r-rasûlu* (al-Baqara 2/285-286), monoteist Mohammedi Muslims and their prophet are idealized to the mankind. The main topic of the chapter is the reconing with the fallacies of ancient religious groups, nevertheless the judicial concepts as *hac*, *ribâ*, *talâk*, *kible*, *inşak*, and international relations, the value of Holy Quran, faith, disbelief, hypocrisy, abjuration, reinvigoration / hereafter are also mentioned.

KEY WORDS

Faith, the right way, other, muslims, obligation to impossible (*teklif-i mâ-lâ-yutâk*), responsibility, redemption, protector, (velî/mevlâ), war - win, divine assistance

* Prof. Dr., Marmara Üni., İlahiyat Fak., Tefsir ABD; YDÜ İlahiyat Fakültesi (e-mail: murat-sulun@hotmail.com)

GİRİŞ

Âmene'r-rasûlü'nün ve yer aldığı Bakara suresinin fazileti hakkında çok sayıda nebevî müjde bulunmakta¹; bu 2 ayet-i kerimenin her gece okunması, ev halkına öğretilmesi tavsiye edilmektedir. Bunun sebebi; "Kur'ân'ın otağı" sayılan Bakara suresinin bir nev-i hulâsası olarak Âmene'r-rasûlü'nün Kur'ân'ın ana mesajını içeriyor olmasıdır; ancak bu mesaj Hazret-i Muhammed ve ona inananların Hak katında makbul tutumları ve din mensuplarının hataları bağlamında verilmektedir; yani bu 2 ayeti bu kadar önemli kılan, tarih boyu din mensuplarının ayaklarının kaydığı noktalara dikkat çekmesidir.

Âmene'r-rasûlü'yü incelemeden evvel bu meşhur 2 ayetin mealini sunmak yerinde olacaktır:

Peygamber [Hazret-i Muhammed], Rabbi tarafından kendisine indirilenlere iman etti. Müminler de...

Hepsi de;

**Allah'a,*

**meleklerine,*

**kitaplarına,*

**elçilerine iman ettiler*

(ve şöyle dediler:)

Biz O'nun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız.

İştittik, itaat ettik. Tek amacımız bizi bağışlamandır ya Rab!

Yalnızca Sanadır çünkü nihai dönüş...

Allah, hiç kimseyi gücünün yetmeyeceği şeylerle mükellef kılmaz;

herkesin kazandığı kendi lehine, işlediği kendi aleyhinedir.

(Şöyle derler, Müslümanlar:)

Ya Rabbi! Unuttuysak veya yanıldıysak, bizi sorumlu tutma.

*Ya Rabbi! Bizden öncakilere **yüklediğin** gibi bize de ağır yük (emir-yasak) yüklemeye.*

Ya Rabbi! Gücümüzün yetmeyeceği bir şeyi (felâket/azap) bize taşıtma.

Affet bizi... Bağışla bizi... Acı bize.

Sen bizim 'mevlâ'muzsın (bize mutlaka sahip çıkarsın);

o halde, (canımıza kasteden şu) inkârcı nankör kavme karşı bize yardım et.

I. İMAN İLKELERİNE TAM VE AYRIMSIZ İNANMAK

"Biz O'nun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız."

Eş'ariler tarafından; "icmâlen iman edilmesi gerekenlere icmâlen, tafsîlen iman edilmesi gerekenlere de tafsîlen inanmak"² şeklinde tanımlanan iman, Matüridilerce şöyle tanımlanmıştır: "İman; Hazret-i Peygamber'i

1 Müslim, "Salâtü'l-müsâfirin", 254; Nesâî, "İftitâh", 25. Ayrıca, Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 14.

2 Seyyid Şerif Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf fi 'ilmi'l-Kelâm, İstanbul, 1257, III, 245-246.

Hak Teâlâ katından getirdiği kesin olarak bilinen her şeyde icmâlen kalp ile *tasdik* ve lisan ile *ikrar* etmektir.”³ Her iki tanımında da neye iman edileceğine, yani imanın ilkelerine önem verilmiştir. Buna göre; bir *müminin*, Hazret-i Peygamber'in Hak Teâlâ katından getirdiği kesin olarak bilinen her şeyi *tasdik* etmesi gerekmektedir; ancak ıstılâhî anlamda iman etmiş olmak için, Hak Teâlâ katından geldiği kesin olarak bilinmeyenlere iman etmek şart olmamaktadır. Bu bakımdan, Kur'an ve mütevâtir sünnet dışındaki hususlar iman ilkesi değildir⁴. Sözgelimi Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı, Allah'ın görülüp görülmeyeceği vb. içtihadı dayalı konularda serdedilmiş herhangi bir görüşe *iman* etmek gerekmez. Kaldı ki, *Allah'ın kesin vahyi* kabul edilen Kur'an'da, anlamı kesin olarak belirlenemediğinden tartışma konusu edilen âyetler bulunmaktadır. Bu bakımdan, *mümin*lerden istenen, âyetlerin nihâî anlamı olduğu iddia edilen mânalara iman etmeleri değil, herhangi bir yoruma tâbi tutmadan bir bütün olarak kabul ve *tasdik* etmektir⁵. Kişinin iman etmiş olabilmesi için Hazret-i Peygamber'in getirdiği kesin olarak bilinen bütün hususlara *küllî* olarak; yani birini diğerinden ayırmaksızın iman etmesi gerekir. **İman kristal gibi bölünmez bir bütündür; bir parçasının bulunmaması durumunda tamamı elden gider.** Elmalılı'nın şu tarifinde imanın bu özelliği vurgulanmaktadır:

“İman, nesak-ı tevhid ile bir cümle-i mu'tekadâta nâ-kâbil-i tecezzî bir inkıyâd-ı tâbi'iyet; küfür ise onlardan velev birinin olsun bulunmamasıdır.”

Yani iman: inanca konu olan bütün hususlara, -birini diğerinden ayırmaksızın- tevhid esası üzere *inkıyad* edip tâbi olmaktır; bu esaslardan birinin bile olmaması ise *küfürdür*.⁶ Tek bir iman ilkesine iman etmeyen bile *kâfirdir*; zira “iman bir mücibe-i külliyyedir. *Küfür* ise onun nakîzi olduğundan sâlibe-i cüz'iyeye ile vâkî olur. Sâlibe-i külliyyeye mütevakkıf (bütün iman ilkelerinin inkârına bağlı) olmaz.” Nitekim Kur'an bu gerçeğe temasla şöyle buyurur:

3 Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut, 1984, s. 125.

4 Nitekim Ğaylân ed-Dimaşkı'nın tâbilerine göre, Peygamber hakkındaki ve Allah'tan gelmiş olan şeyler hakkındaki bilgi 'mükteseb' kabul edilmelidir ve bu ikinci tip bilgi iman teşkil eder. İkincil düzeyde saf felsefî teolojiye ait hiçbir şey imandan kabul edilmeyecektir (Ebu'l-Hasen Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn va'htilâfu'l-musallîn*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, 1950, I, 200; Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selâhaddin Ayaz, İstanbul, ts., s. 112).

5 Bir şeyin varlığını kabul ve tasdik etmenin mümkün ve doğru olacağı *beş ayrı varlık kategorisi* için bkz. Gazzâlî, Ebû Hâmid, *Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaka* [Süleyman Dünya'nın *İmam Gazzalî ve İman Küfür Sınırı*, (çev. Ahmed Turan Arslan) adlı eserinin içinde], İstanbul, 1992, s. 156 vd. İlahî iradenin tahdid edilip edilemeyeceği ile ilgili olarak bkz. Hanefî, *Mine'l-akide ile's-sevre*, V, 66 vd. Öte yandan, Ebu Hanîfe, Kur'anî esaslar başta olmak üzere dinin getirdiği temel ilkelerin “*yorumsuz ve bir bütün olarak*” kabul edilmesinde önemle durur [Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usulü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, nşr. İlyas Çelebi (*İmam-ı Âzam'ın İtikâdî Görüşleri*), İstanbul, 1996, s. 88-89]. Bu husustaki uç örnekler için bkz. Eş'arî, *Makâlât*, I, 203-204; Izutsu, *İman Kavramı*, s. 114.

6 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1935-38, I, 208.

“Allah’ı ve resüllerini inkâr eden [Müşrik]ler ve Allah’la resulleri arasında ayırım gözeterek: ‘Birine iman eder, ötekine etmeyiz!’ demek suretiyle iman ile küfür arasında bir yer tutmak isteyen [Hristiyan ve Yahudi]ler tam anlamıyla kâfirdirler!”⁷

Kur’ân, inkâr etmeleri gereken⁸ tâğûtu hukukî anlaşmazlıklarda hakem kılmak suretiyle imanın bölünemezliği prensibine aykırı davranışlarının imanlarını reddeder ve bunları ‘iman iddiası’nda olmakla suçlar⁹.

II. İMAN ETTİĞİ İLKE VE DEĞERLER DOĞRULTUSUNDA YAŞAMAK

“İştittik, itaat ettik.”

Bu, Yahudilerin “İştittik, isyan ettik” ifadelerine reddiyedir. Kutsal kitaba iman eden bir kişinin bunu nasıl söyleyebildiği sorgulanması gereken ilginç bir noktadır; (i) Bunu dilleriyle değil, halleriyle söylemiş oldukları düşünülebilir; yani kutsal kitaplarına gönül vermiş, imanlı kişilermiş gibi konuşuyorlarsa da, gerçekte münafıklar gibi eylemleri söylemleri ile uyuşmamakta, dolayısıyla, zımnen ‘*asaynâ* (isyan ettik) demiş sayılmaktadırlar. (ii) ‘*Asaynâ* fiilinde kelime oyunu yaparak, “Senin emir ve yasaklarına sınımsız sarıldık.” diyormuş gibi yapıp, bu sözü “Seni dinlemiyor, sana isyan ediyoruz!” anlamında kullandıkları söylenebilir. Nitekim el-Enfal 8/20-21’de bu tutumlarına işaretle şöyle buyrulmuştur: “*Ey iman edenler! Allah ve Resulüne itaat edin; (söylediklerini) istittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin. Kulak vermedikleri halde, semî’nâ diyenler gibi olmayın.*”

Kur’ân-ı Kerim’de fert ve toplumun mutluluğu hedeflendiği için, bunu sağlayacak şeyin iman-amel birlikteliği olduğu hemen her fırsatta vurgulanmıştır. *İman* “kişiyi yönlendiren temel mekanizma” olarak algılayan Kur’ân’a göre iman, hayatın tüm evrelerinde kendini gösteren, bütün tutum ve davranışlarda varlığını hissettiren bir realitedir; o, ilgili olduğu şeye göre şekil alan esirvarî soyut bir maddedir.

- Verilen nimetle ilgili olduğu zaman kendini *şükür* olarak gösteren iman,
- Mikro ve makro kozmosdaki ilahî deliller söz konusu olduğunda *tefekür ve nazar* olarak;
- Dinin emir ve yasakları söz konusu olduğunda *itâat, inkıyâd, ittibâ ve teslîmiyet* olarak;
- Bu ilkelerin çiğnenmesi durumunda *tevbe ve inâbe* olarak;
- Hayatın zor devrelerinde *sabır ve tevekkül* olarak;
- Sosyal ilişkilerde *tevazu ve ağırbaşlılık* olarak;

7 en-Nisâ, 4/150-151. Dikkat edilecek olursa, luğavî açıdan bir inanma var, ama bu tür bir inanma *küfür* sayılmış.

8 el-Bakara 2/256; en-Nisâ 4/60.

9 en-Nisâ 4/60 ve 65. Ancak bu gibiler için yine de bir çıkış yolu bulunuyor: en-Nisâ 4/64.

- Hukukî ilişkilerde *güvenilirlik*, *adâlet ve hakkâniyet* olarak;
- Din düşmanlarıyla ilişkilerde *berâ*, *buğz ve mücadele* olarak;
- Dinî kutsallara ve *müminlere karşı muhabbet, meveddet ve rızâ* olarak ortaya çıkar.

İman, kökü kalbin derinliklerinde olan ve yapılan işlerle teyid olunan bir şeydir. Belli bir “doğal sonuc”un eksikliği o sonucun bağlı olduğu “sebeb”in de eksik olduğunu kanıtlar. Böylelikle, “fiilen işlemenin imana dahil mi olduğu, yoksa sadece zarurî olarak onu takip eden bir şey mi olduğu” tartışması lâf kalabalığına dönüşür. **İmanın amellerle ilişkisi** şu şekilde özetlenebilir: İman ne tek başına *itikad* ne de tek başına *inkıyaddır*. İman buyruk ve yasaklara uymayı da, bir inanç olarak bağlanma ve boyun eğmeyi de kapsar; yani şer’î tebliğât sadece haber veriliyorsa, iman, bu haberi doğru kabul etmekten ibaret olur; ancak bir şeyin emredilmesi ya da yasaklanması söz konusu ise iman, insanın bu emir ve yasaklara içdünyasında tam olarak boyun eğmesidir. Bununla birlikte, Allah katından geldiği kesin olarak bilinen her hususu onaylayıp benimseyen kişi birtakım dinî ilkeleri yerine getirmediği takdirde bu “o kişinin *kâfir* olduğuna değil (i) yerine getirmediği şeye imanının zayıfladığına” (ii) fâsik veya zalim olduğuna delâlet eder. Kur’ân ahlâkî düşüklükler içinde bulunanları -iman ettiklerini **söyleseler**¹⁰ bile- *mümin* olarak tavsif etmez; ancak bu, dinî sınırları çiğneyip duran biri için “*fâsik / fâcir / mücrim*” vasfı yerine ancak imanı sübut ve ıstımrar kazananların hak ettiği *mümin* sıfatının verilmesi ahlâkî düşüklüğü onaylamak hatta teşvik etmek anlamına geleceği içindir. Hırsızlık etmek kişiyi -*tasdik* anlamındaki- imandan çıkarmamakla birlikte, imanlı bir hırsıza *mümin* denmeyip “hırsız” denmesi; imanlı bir zamparaya zinâkâr denmesi dilin yapısı gereğidir. Dil bu gibi durumlarda kişinin en çok göze çarpan davranışını öne çıkarır. Nitekim *takvânın* aslı olan “imansızlıktan korunma” unsuru bütün iman sahiplerinde bulunmasına rağmen her iman sahibi müttakî olarak tavsif edilmez.

İnsanların *can, mal, namus, inanç ve akıl* güvenliklerini ihlâl eden birini -ne kadar kelime-i şهادet getirirse getirsin- hâla *mümin* saymak ne Kur’ân’a ne de imanın etimolojik yapısına uyar. Buna karşılık, hemen bütün ilahî ve beşerî sistemlerin temel amacı olan bu beş güvenlik sınırını

10 Doğrudur; Kur’ân “İman ettim!” diyen herkesi *mümin* saymaz; ancak bu, kişinin yalan söylediğini göstermemektedir; böyle biri iman ettiğini söylerken samimi olabilir. Ne ki önemli olan, bu *ıkrânın* öncesinde ve sonrasında; *müminlerin* yanında iken de, *kâfirlerin* yanında iken de iman edebilmek yani *mümin* olabilmektir. Kur’ân’ın kullandığı sıygalar son derece önemlidir; iman eyleminin kişiye bir *isim* olarak izafe edilmesi ile *fiil* olarak izafe edilmesi arasında önemli bir fark vardır. İlki, sübüt ve ıstımrâr ifade eden bir isim; ikincisi ise teceddüt ifade eden ve eylemin sâbit ve dâimî olmadığını gösteren bir fiildir. Buna göre, isim ile anlatılan iman, fiille anlatılardan daha sâbit ve dâimîdir. İşte Kur’ân açısından önemli olan, *iman etmek* (fiil) değil, dâima iman üzere bulunmaktır (isim). Bu olgu Kur’ân’da “imanın kalbe yerleşmesi”, “nakşedilmesi”, “kalbe sevdirilip süslenmesi” ve “kalbin iman etmiş olmaktan tamamen mutmain olması” gibi ifadelerle özetlenir.

ihlâl etmeyen birini çeşitli amelî zaafları sebebiyle “imansızlık”la yaftalamak kişileri dinden soğutmaktan başka bir işe yaramaz. Çağdaş dünyada, fertlerin *makâsıd* kabilinden olmayan birtakım amelleri yerine getirip getirmediklerinden ziyade, Yüce Allah’a, Hazret-i Peygamber’e ve Kur’ân-ı Kerim’e cânügönülden bağlı olup olmadıkları ve söz konusu güvenlik sınırlarına riâyetkâr olup olmadıkları önem arz etmektedir. Kur’ân-ı Kerim açısından, insanları “imansız” kategorisine sokup sokmamak değil, hangi tutum ve davranış karakteristiğinin Allah katında hangi sonucu doğurduğu önemlidir; Kur’ân’ın, -tevbe hakkı bâkî kalmak şartıyla- ebediyyen Cehennemlik olduğunu söylediği birine böyle bir azaba uğradıktan sonra, *mümin* de dense *kâfir* de dense bir şey farketmez!..

İmdi; *itâ’at* veya *tâ’at*; emredilen bir şeye göre hareket etmek ve kendisi için çizilen çizgiyi takip etmektir¹¹. Bu, kelimenin dindışı alandaki kullanılışında daha da belirgindir¹². Peygamberler kendilerine itaat edilsinler diye gönderilmişlerdir¹³; Her kim Allah ve Resulüne itaat eder, emir ve yasaklarına riâyet ederse en büyük kurtuluşa erer; Allah ona merhamet edip ondan razı olur; itaat etmeyenlerse, ahirette büyük nedamet hissederler¹⁴. Müşriklere itaat kişiyi müşriklığe götürürken, Ehl-i Kitaba itaat edildiği takdirde bunlar *mümin*leri *kâfir*leştirir! Müşriklerle *kâfir* ve *münâfik*dara kesinlikle itaat edilmemeli, onlara karşı tavizsiz olunmalıdır! Gayr-ı müslimlere itaat edilmesi durumunda bunlar *mümin*leri kendilerini benzetirler¹⁵.

Mü’minün sûresinin (23) 34. âyetinin de ihsâs ettiği üzere, müşriklere, özellikle de ileri gelen müşriklere zor gelen, salt *tasdik*ten ziyade itaattir; melek peygamber isterken de kendileri gibi olmadığı için, kendilerinden açıkça üstün bir varlığa iman ve itaat edebileceklerini söylüyorlardı; an-

11 Râğıb el-İsfahânî, “t-v-’a” md., *el-Müfredât fi ğaribi’l-Kur’ân*, nşr. Muhammed Seyyid Kılânî, Beyrut ts., s. 310.

12 Âl-i ‘İmrân 3/168; en-Nisâ 4/34.

13 en-Nisâ 4/64; Hazret-i İsa’nın, kavminden kendisine itaat istemesi: Âl-i ‘İmrân 3/50; ez-Zuhruf 43/63; Hazret-i Musa’nın, ...: TâHâ 20/90; Hazret-i Nuh’un, ...: eş-Şu’arâ 26/108, 110; Nûh 71/3; Hazret-i Hûd’un, ...: eş-Şu’arâ 26/126, 131; Hazret-i Sâlih’in, ...: eş-Şu’arâ 26/144, 150; Hazret-i Lût’un, ...: eş-Şu’arâ 26/163; Hazret-i Şu’ayb’in, ...: eş-Şu’arâ 26/179.

14 Allah’a ve Hazret-i Peygamber’e itaati konu alan ayetler şunlardır: el-Bakara 2/285; Âl-i ‘İmrân 3/32, 132; en-Nisâ 4/13, 59, 69, 80; el-Mâide 5/92; el-Enfâl 8/1, 20, 46; et-Tevbe 9/71; en-Nûr 24/47, 51, 52, 54, 56 (sadece Peygamber’e); eş-Şu’arâ 26/151; el-Ahzâb 33/33, 66, 71; Muhammed 47/33; el-Feth 48/16, 17; el-Hucurât 49/14; el-Mücâdile 58/13; el-Haşr 59/11; et-Teğâbün 64/12, 16 (Allah’a).

15 Gayr-ı Müslimlere itaati konu alan ayetler de şunlardır: Âl-i ‘İmrân 3/100, 149; el-En’âm 6/121; el-Kehf 18/28; el-Furkân 25/52; el-Ahzâb 33/1, 48; Nûn 68/8, 10; el-İnsân 76/24; el-‘Alak 96/19. Muhammed sûresinin (47) 26. ayeti, Allah’ın indirdiği hükümleri kerih görenlere itaat etmeyi ele alırken, el-En’âm 6/116, “*Yeryüzündekilerin ekserisine itaat edersen, onlar seni saptırurlar!*” buyurur. el-Hucurât 49/7. ayette ise, Hazret-i Peygamber’in *mümin*lere bazı konularda itaat etmesi kerih görülüyor. Kâfir lidere itaat etmenin ele alındığı el-Ahzâb 33/67. ayette itaat edenlerin “*Biz onlara itaat ettik onlar da bizi saptırdılar!*” diye âhuvâh edeceklerinden bahsediliyor. (Ayrıca Allah’a isyan sayılacak hususlarda müşrik/kâfir ana-babaya itaat için bkz. el-‘Ankebût 29/8; Lokmân 31/15.)

cak 40 sene içlerinde yaşamış bir yetime itaat etmeyi gururlarına yediremiyorlar¹⁶; onun nübüvvet iddiasıyla kendilerine üstünlük kurmaya çalıştığını düşünüyorlardı¹⁷. Nitekim Lâm'lı kullanılan iman lâfızlarının itaat ve *ittibâ* anlamına geldiğini tespit etmiş bulunuyoruz ki bu iman-amel ilişkisi açısından son derece önemli bir husustur. Örneği: *أنؤمن لبشرين مثلنا وقومهما لنا عابدون* [Kavimleri kölemiz konumunda olan bizler gibi iki beşere mi bağlanacakmışız!]¹⁸ yani, “Şu anda onlar bize kulluk ederken, iman etmek suretiyle biz mi onlara kulluk etmeye başlayacağız!” anlamındaki bu ifadede, kulluğun Lâm'lı imanla anlatıldığı görülüyor; iman *ittibâ* eşitliği, *أنؤمن لك واتبعك الأذذلون* [En alt tabakadakiler sana *ittibâ* etmişken, hiç sana bağlanır mıyız biz!]¹⁹ âyetinde de son derece açıktır. Bu da Lâm'lı imanın, *tasdîke* ek olarak *inkıyad* ve teslimiyet anlamı taşıdığını gösterir. Çünkü birine kulluk etmek, birinin tâbii olmak, hem inanç hem de hareket bazında onun dediklerinden çıkmamakla mümkündür.

Tâ'atle anlam yakınlığına sahip olan ve “birine tâbi olup onun peşinden gitmek” anlamında kullanılan *ittibâ*' da inanç ve davranış ifade eden Kur'ânî bir lâfız olarak dinin temel gayesinin tezâhür ettiği bir olgudur. Ehl-i Kitab'a yöneltilen: “*Sayet Allah'ı seviyorsanız, bana ittibâ edin ki Allah da sizi sevsin ve sizi bağışlasın!*” âyetindeki²⁰ *ittibâ* bunu açıkça ortaya koymaktadır; zira Peygamber'e tâbi olmak, ancak ona iman edip onun peşinden gitmekle, emir ve yasaklarına riâyet etmekle mümkün olabilir. Kur'ân *ittibâ* edilmesi gerekenleri²¹ belirlediği gibi, *ittibâ* edilmemesi gerekenleri²² de belirlemiş ve muhataplarını bu konuda ikaz etmiştir. Kâfirlerin, ahiretteki fecî durumlarını gördükten sonra dünyaya dönme istekleri Kur'ân'da hep iman amel birlikteliği ifade eden kavramlarla anlatılmıştır: “*Rabbimiz! Bize az da olsa bir süre ver de çağrına icabet edip peygamberlere ittibâ edebilelim!*”²³ Aynı olgu bir başka âyette “*Dünya hayatına bir kez daha dönme imkânım olsa da o muhsinlerden olabilesem!*”²⁴ *İttibâ* ve *ihsan*ın iman ve ameli ihtivâ ettiği aşikârdır.

16 el-Furkan 25/41; ez-Zuhuruf 43/31.

17 el-Mü'minûn 23/24.

18 el-Mü'minûn 23/47. Aynı olguyu ifade eden bir başka ayet de Yûnus sûresinin (10) 78. ayetidir.

19 eş-Şu'arâ 26/111.

20 Âl-i 'İmrân 3/31.

21 *Hak*: Muhammed 47/3; *Şeriat*: el-Câsiye 45/18; *Allah rızası*: Âl-i 'İmrân 3/162; el-Mâide 5/16; *Millet-i İbrahim*: Âl-i 'İmrân 3/68, 95; en-Nisâ 4/125; Yûsuf 12/38; en-Nahl 16/123; *Kur'an (Zikr)*: el-A'râf 7/3, 203; Yûnus 10/15, 109; el-Ahzâb 33/2; YâSîn 36/11; *Peygamber*: el-Bakara 2/143; Âl-i 'İmrân 3/20, 68; el-A'râf 7/90; eş-Şu'arâ 26/215; *Mûminler*: en-Nisâ 4/115; et-Tevbe 9/100, 117; et-Tûr 52/21.

22 *Hevâ*: el-Bakara 2/120, 145; el-Mâide 5/77; el-A'râf 7/176; el-Kehf 18/28; TâHâ 20/16; el-Kasas 28/50; er-Rûm 30/29; Muhammed 47/14, 16; *Zann*: el-En'âm 6/116, 148; Yûnus 10/36, 66; en-Necm 53/23. *Putperest Atalar*: el-Bakara 2/; Lokmân 31/21. *Kâfirler*: el-A'râf 7/142 (müfsidler); Yûnus 10/89; el-Ankebût 29/12. *Bâtil*: Muhammed 47/3; Şeytan: el-Bakara 2/208; en-Nisâ 4/83; el-Hicr 15/42; el-Hacc 22/3; en-Nûr 24/21.

23 İbrahim 14/44.

24 ez-Zümer 39/58.

III. KENDİNİ DEV AYNASINDA GÖRMEMEK

“Tek amacımız bizi bağışlamandır ya Rab!”

Müminin Allah karşısındaki temel tutumu O’nu iyi tanıyıp, O’na karşı asla laçkalaşmamak, O’nun rahmetinden ümit kesmemekle birlikte azabından yana da emin olmamaktır; yani kendini cennetlik, diğerlerini ise Cehennemlik görmemektir. Allah karşısında *beyne’l-havfi ve’r-recâ* psikolojisine sahip olmak, İslâmiyet’in temel bir ilkesidir. Ve Allah katında tek din *islâmiyettir*.

Bu bağlamda, Allah’ın, “herkesin Rabbi” olduğu gerçeğini din müntesipleri asla akıllarından çıkartmamalıdır. Âmene’r-resûlü’de defalarca *rabbenâ* ifadesi kullanılarak, Allah’ın sadece Yahudi ve Hristiyanların değil Ümmet-i Muhammed’in de rabbi olduğu vurgulandıkça vurgulanmış; el-Fâtiha suresinde Müslümanlara işbu sebeple Allah’a hamdetmeleri telkin edilmiştir. “Herkesin rabbi olan Allah’a hamdolsun! İyi ki bizlerin de rabbisin; bize de kitap verdin, bize de peygamber gönderdin ya Rabbi!..”

Buna karşılık, *Rabbü’l-âlemîn* ifadesi Türkçe meallerde “âlemlerin rabbi” diye çevrilegelmiştir. Oysa Kur’ân bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde *Rabbü’l-âlemîn*’in, daha ziyade insanları ilgilendirdiği net olarak görülmektedir. Gerçi, eş-Şu’arâ 26/24-25’te Firavun’un “Âlemlerin rabbi de ne?!” şeklindeki sorusunu Musa Peygamber’in, “Göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabbi” diye tefsir ettiğine bakılırsa, *âlemler* tabiri, “içindekilerle birlikte tüm evreni” ifade etmektedir; ancak Vav – Nun’lu cemilerin akıllı varlıkları ifade etmesi bir yana, aşağıdaki âyetler de bu kanaatimizi pekiştirmektedir:

- el-En’âm 6/90, Yusuf 12/104, Sâd 38/87, el-Kalem 68/52, et-Tekvîr 81/27’deki “Kur’ân-ı Kerim *âlemlere* öğüttür.”,
- el-Enbiyâ 21/107’deki “Seni *âlemlere* rahmet olarak gönderdik; başka bir şey için değil”,
- el-Furkân 25/1’deki “Allah, Kur’ân’ı kuluna indirdi ki, *âlemlere* uyarıcı olsun.”,
- Âl-i İmrân 3/96’daki “Kâbe-i Muazzama *âlemlere* kılavuzdur.”

ifadelerinde Kur’ân’ın, Peygamber’in ve Kâbe’nin **tüm insanlığı** muhatap alan özellikleri anlatılmaktadır. Kur’ân’ın genelde anlaşıldığı mânada âlemlere, yani Ay’a, Güneş’e, dağa taşa, kurda kuşa *öğüt* olamayacağı açıktır. Yine,

Âl-i İmrân 3/33’te “Hazret-i Adem ve Nuh ile İbrahim ve İmran hanelerinin *âlemler* arasından seçilip ayrıldığı”,

- el-En’âm 6/84-86’da isim isim tâdat edilen peygamberlerin *âlemlere* üstün kılındığı”,
- Âl-i İmrân 3/42’de Meryem Validemizin *âlemlerin* kadınlarına üstün

- kılındığı,
- el-Enbiyâ 21/91'de “Meryem ve oğlu İsa'nın âlemlere âyet/kanıt kılındığı”,
 - el-Ankebut 29/15'te Nuh'un gemisinin âlemlere âyet/kanıt kılındığı”,
 - es-Sâffât 37/79'da “Şimdi âlemlerin Nuh'a selâm ettikleri”,
 - el-Bakara 2/47, 122, el-A'râf 7/140, ed-Duhân 44/32, el-Câsiye 45/16'da “İsrail oğullarının âlemlere üstün kılındığı”,
 - el-Ankebut 29/10'da “Allah'ın âlemlerin zihnindekileri çok iyi bildiği”,
 - el-A'râf 7/80'de “livâta cürmünü şimdiye kadar âlemlerden hiç kimsenin işlemediği”, ki eş-Şu'arâ 26/165 ile el-Ankebut 29/28 de aynı mealdedir-
 - el-Hicr 15/70'te lûtilerin, yakışıklı genç erkekleri (melekleri) kendilerinin tasallutundan korumaya çalışan Hazret-i Lût ve ehlini “Biz sizi âlemlere arka çıkmaktan men etmemiş miydik!” diye kınayıp tehdit ettikleri

belirtilmektedir ki âlemler derken insanlığın kastedildiği aşıkardır. Hâsılı; Âmene'r-rasûlü'de değil, ilgili çok sayıda ayette din mensuplarının Allah Teâlâ'yı tekellerine alma gayretkeşlikleri reddedilmektedir.

Kendilerini Allah'ın 'oğulları' ve 'sevgili kulları' zanneden herkese ibret olmak üzere İsrail oğullarının Hak Teâlâ ile ve insanlarla ilişkileri konumuz açısından irdelenmeyi hak etmektedir.

MUSA ALEYHİSSELÂM VE TÎH'TE YAŞANANLAR

Hani, Musa, kavmine şöyle demişti:

“Ey kavmin! Allah'ın üzerinizdeki nîmetini hatırlayın:

Hani, içinizden [İshak, Yakup, Yusuf vb.] peygamberler çıkarmış,

sizi [Firavun'un esaretinden kurtarıp] bağımsızlaştırmuş

ve hiç kimseye vermediklerini size vermişti.

Ey kavmin!

Allah'ın siz[in alnınız]a yazdığı²⁵ kutsal toprağa girin;

gerisingeri dönmeyin, yoksa [kazanacak yerde] hüsrâna uğrayanlara dönersiniz!..”

[Musa'nun emriyle Amalekilerin ve Kenanlıların yurtları hakkında kırk gün boyunca bilgi toplayan casuslar] dediler ki;

25 Ve Abram 99 yaşında iken, Rab Abram'a göründü ve ona: “(...) ve senin gurbet diyârını bütün Kenan diyârını, sana ve senden sonra zürriyetine ebedî mülk olarak vereceğim ve onların Allah'ı olacağım.” dedi. (*Ahd-i Atik*, Tekvin, 17/1-8). Bu cümlelerin üstündeki: “Ben ise, işte ahdim seninledir, ve bir çok milletlerin babası olacaksın. Ve artık adın Abram (yüce baba) çağrılmayacak, fakat adın İbrahim (cumhurun babası) olacak; çünkü seni birçok milletlerin babası ettim ve seni ziyadesiyle semereli kılacağım ve seni milletler yapacağım, ve senden kırallar çıkacaklar.” ifadesi üzerinde düşünülürse, buradaki zürriyetin biyolojik anlamdan ziyade fikrî ve akidevî anlamda olduğu -dolayısı ile söz konusu vaadin Yahudilere özgü olmadığı- anlaşılacaktır. Nitekim Hazret-i Musa söz konusu müjdeyi şu şekilde ifade eder: “Ve yapmak için sana bugün emretmekte olduğum emirleri ve kanunları ve hükümleri tutacaksın. Ve vâki olacak ki *bu hükümleri dinlediğiniz ve onları yaptığınız için*, Allah'ın Rab, atalarına and ettiği ahdi ve inayeti senin için koruyacak; ve seni sevecek ve seni mübarek kılacak ve seni çoğaltacak; *ve sana vermek üzere atalarına and ettiği diyarda* senin bedeninin semeresini, buğdayını ... mübarek kılacak.” (*Ahd-i Atik*, Tesniye, VII, 11-13. Ayrıca VIII, 19-20; XI, 22-25; XXXIV, 1-4)

“-Ey Musa!

Gerçek şu ki, orada iri yapılı, güçlü-kuvvetli bir kavim var;
onlar oradan çıkmadıkça biz oraya ebediyen girmeyiz.
Oradan kendileri çıkarlarsa, ancak o zaman gireriz.”

[Amalekileri ve Kenanlıları görerek onlardan] kork[makla kalmayıp milletin de korkmasına yol aç]an [bu casus]lar arasındaki iki kişi [yani, Yûşâ ve Kaleb] -ki her ikisi de Allah'ın lütfuna mazhar olmuştu.²⁶ dedi ki:

“Üzerlerine, kapıdan girilerek saldırın; oradan girdiğinizde, galip gelecek olan kesinlikle sizlersiniz.

[Elinizden geleni yaptıktan sonra] yalnızca Allah'a güvenip dayanın; tabû müminsensiz!”

[Kavim:]

“-Ey Musa!” dediler,

“Onlar orada bulundukça biz oraya kat'iyen girmeyiz.

[Firavun'a karşı bizim yerimize nasıl O cenk ettiyse²⁷ yine] Rabbinle beraber girdin içiniz savaşın; biz burada oturur bekleriz.”

Dedi ki:

“-Ya Rabbi! Ben ancak kendime ve kardeşime sahibim.

Bizimle, şu [emir-ferman dinlemez] fâsık kavmin arasını ayır!”

[Rab] şöyle buyurdu:

“-Bunlar oradan tam kırk sene boyunca mahrum kalacaklardır.

Bölgede [Elim'le Sîna arasındaki Sin çölünde] öyle serserice dolaşacaklar.

Sen bu fâsık kavim için gam yeme.”²⁸

“Yahudiler ve Hıristiyanlar: 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz.' demekteler. De ki: Günahınız yüzünden size neden azap ediyor öyleyse?! Aksine, siz de O'nun yarattığı birer beşersiniz! O; dilediklerini bağışlıyor, dilediklerine azap ediyor. Göklerin, yerin ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkü Allah'a ait. Yalnızca O'nadır ayrıca, nihâi dönüştür! Ey Ehl-i Kitap! Evet, size Resûlümüz geldi... Peygamberlerin arasından kesildiği bir dönemde gerçekleri size açıklıyor ki, "Bize müjdeci ve uyarıcı gelmedi!" demeyesiniz. Çünkü size gerçek bir müjdeci ve uyarıcı gelmiş bulunuyor. Allah her şeye kadirdir.”²⁹

Dinler Tarihi profesörü Ömer Faruk Harman'ın belirttiği gibi, İsrail halkı “Yahve'nin seçilmiş milleti” olduklarına ve Tanrı ile aralarında özel ahit yapıldığına inanmaktadır. Bir taraftan İsrail oğullarının atası olan Yakub'un Tanrı'yla -veya O'nun meleğiyle- mücadelesi dolayısıyla gücü ve dayanıklılığı, diğer taraftan Tanrı'nın seçilmiş kavmi oldukları inancı, İsrail oğullarının gurura kapılıp ırkı üstünlük iddiasında bulunmalarına yol açmıştır. İsrail'in Yahve'nin seçilmiş halkı olduğu fikri daha sonra Kudüs mabediyle alakalandırılmış ve çağlar boyunca Yahudilerin millî şuurlarının temelini bu dinî inanç teşkil etmiştir. Bununla birlikte, İsrail oğulları

26 Allah diğerlerini çölde âvare âvare dolaştırırken, bu ikisine o diyâra girmeyi nasip edecek (*Ahd-i Atik*, Sayılar, XIV, 28-38); daha sonra fethedilen yerleri İsrailoğulları arasında bunlar paylaşılacak (Sayılar, XXXIV, 16-19; Tesniye, XXXI, 7-8; Yeşu, XIV, 6-16); bilhassa Yûşâ, Musa'nın vefatından sonra kavminin lideri olacaktı (Tesniye, XXXIV, 9).

27 Hazret-i Musa, Firavun ve ordusu ile deniz arasında kaldıklarında “Rab sizin için cenk edecek ve siz susacaksınız.” demişti (*Ahd-i Atik*, Çıkış, XIV, 14).

28 el-Mâide 5/20-26.

29 el-Mâide 5/18-19.

Ahd-i Atik'te bir taraftan “Tanrı'nın kavmi” ve “mukaddes millet” olarak takdim edilirken (Çıkış, 19/5-6), diğer taraftan bizzat İsrail Tanrısı tarafından tenkit edilmektedir. *Ahd-i Atik'e* göre İsrail döneğ, Yahuda haindir (Yeremya, 3/1-22). “Öküz kendi sahibini, eşek de efendisinin yemliğini bilmekte, fakat İsrail Rabbını bilmemektedir!” (İşaya, 1/3) Yahudi kutsal kitabı, İsrail oğullarının doğru yoldan sapmaları ve başka ilahlara kulluk etmeleri sebebiyle peygamberler tarafından kınandıklarını ve azapla tehdit edildiklerini gösteren örneklerle doludur:

- Musa ve Harun *Aleyhimesselem'a* karşı gelmişler (Sayılar, 16/2-3),
- Allah'a verdikleri sözü tutmamış, ahitlerini bozmuşlar,
- Allah'a O'nun söylemediği şeyler izafe etmişler (Yeremya, 29),
- Yahve'yi bırakıp Baal ve Molok gibi ilahlara, -özellikle- altın buzağıya tapınmışlar (Çıkış, 32/1-6),
- Peygamberleri öldürmüşler (I. Krallar, 19/14),
- Allah'ın şeriatını bırakıp diğer milletlerin kanunlarını benimsemişler (II. Krallar, 17/7-23; Yeremya, 32/30-35),
- Başka ilahlardan [yani 'ilah'laştırılan şeylerden] korkmuşlar,
- Zina etmişler (Hâkimler, 8/33; Yeremya, 29),
- İbadethaneleri yıkmışlardır³⁰.

Allah'ın sevgili / özel kulları olduklarına inanan “dindar”ların, tarih boyu bizzat Rabları tarafından azap ve felaketslere, esaretlere, sürgünlere, yani zillet ve meskenete duçar edilmesi bütün din müntesipleri açısından düşündürücüdür. Allah ‘herkesin rabbi’ olduğu halde, O'nu tekeline almaya çalışarak, kendisi dışındaki insanları *goyim* sıfatıyla adeta insanlıktan çıkartarak, kendinde birtakım güç ve özellikler vehmetmenin sonuçları oldukça ağır olmuş; Allah bu “sert enseli kavim”i³¹ “kullar”i³² ile sert bir şekilde terbiye edegelmiştir:

KM, II. Tarihler 36/10-21'e göre: İlkbaharda Kiral Nebukadnetsar onu ve Rabbin mabedindeki bazı değerli eşyaları Babil'e getirtti. Yehoyakin'in yerine akrabası Tsedekiya'yı Yahuda ve Yerusâlim kiralı yaptı. Tsedekiya yirmi bir yaşında kiral oldu ve Yerusâlim'de on bir yıl kiralılık yaptı. Tanrısı Rabbin gözünde kötü olanı yaptı. Rabbin sözünü³³ bildiren Peygamber Yeremya'ya karşı alçakgönüllü davranmadı; kendisine bağlı kalacağına Tanrı adına ant içiren Kiral Nebukadnetsar'a karşı da ayaklandı. İsrail'in Tanrısı Rabb'a dönmek için direnerek inat etti. Üstelik kâhinlerin ve halkın önderleri de öteki ulusların iğrenç törelerine uyarak ihanetlerini güğide arturdular ve Rabb'ın Yerusâlim'de kutsal kıldığı mabedini kirttiler. Atalarının Tanrısı Rab, halkına ve Beyt'ine acıdığı için onları ulakları aracılığıyla defalarca uyardı. Ama onlar Tanrı'nun ulaklarıyla alay ederek sözlerini küçümsediler, peygamberlerini aşığıladılar. Sonunda Rabb'ın halkına karşı öfkesi kurtuluş yolu bırakmayacak kadar alevlendi. Rab, Kildan Kiralını onların

30 Ömer Faruk Harman, “İsrail (Beni İsrail)” md., *DİA*.

31 Çıkış, 32/9, 33/3, 5, 34/9.

32 el-İsrâ 17/5. Ayrıca bkz. *KM, II. Tarihler, 36; KM, II. Krallar, 24-25.*

33 Bkz. *KM, Yeremya, 27.*

üzerine saldırttı. Kildani ordusu gençlerini mabedde kılıçtan geçirdi. Ne delikanlıya, ne bakireye, ne de ihtiyara acıdı. Rab hepsini Kildan kralının eline teslim etti. Kral, Rab Tanrı'nın mabedindeki büyük küçük bütün eşyaları, mabedin, Yahuda kralının ve önderlerinin hazinelerini Babil'e taşıttı. Tanrı'nın mabedini ateşe verdiler, Yeruşalim surlarını yıkıp bütün sarayları yaktılar, değerli olan her şeyi yok ettiler. Kildan kralı kılıç artıklarını Babil'e sürdü. Bunlar Pers kralığı egemen oluncaya dek onun ve oğullarının köleleri olarak yaşadılar. Böylece Rabbin, Yeremya aracılığıyla söylediği söz yerine geldi: "Ülke tutulmayan Şabat yıllarını tamamlayıncaya, yetmiş yıl doluncaya kadar ıssız kalıp dinlenecek!"

*

"Sakın sizi de Allah ile aldatmasın o Aldatıcı!"³⁴

*

Aşağıdaki Tevrat pasajında **Allah'dan uzaklaşmanın cezası** veciz bir şekilde verilmektedir:

(...) "Ama beni dinlemez, bütün bu buyrukları yerine getirmezseniz, cezalandırılacaksınız. Kurallarımı çiğner, ilkelerimden nefret eder, buyruklarına karşı çıkar, antlaşmamı bozarsanız, sizi şöyle cezalandıracağım: Üzerinize dehşet salacağım. Verem ve sıtma gözlerinizin ferini söndürecek, canınızı kemirecek. Boşa tohum ekeceksiniz, çünkü ürünlerinizi düşmanlarınız yiyecek. Size öfkeyle bakacağım. Düşmanlarınız sizi bozguna uğratacak. Sizden nefret edenler sizi yönetecek. Kovalayan yokken bile kaçacaksınız. **Bütün bunlara karşın** beni dinlemezseniz, günahlarınıza karşılık cezanızı yedi kat artıracacağım. İnatçı gururunuzu kıracağım. Gök demir, yer bakır olacak. Gücünüz tükenecek. Topraklarınız ürün, ağaçlarınız meyve vermeyecek. **Eğer karşı çıkmaya devam eder**, beni dinlemek istemezseniz, günahlarınıza karşılık cezanızı yedi kat artıracacağım. Üzerinize yabani hayvanlar göndereceğim. Çocuklarınızı öldürecek, hayvanlarınızı yok edecekler. Sayınızı azalacak, yollarınız ıssız kalacak. Bununla da yola gelmez, bana karşı çıkmaya devam ederseniz, ben de size karşı çıkacağım, günahlarınıza karşılık sizi yedi kez cezalandıracağım. Bozduğunuz antlaşmanın öcünü almak için başınıza savaş getireceğim. Kentlerinize çekildiğinizde aranızda salgın hastalık göndereceğim. Düşman eline düşeceksiniz. Ekmeğinizi kestğim zaman, on kadın ekmeğinizi bir fırında pişirecek. Ekmeğiniz azar azar, tartıyla verilecek. Yiyecek ama doymayacaksınız. **Bütün bunlardan sonra** yine beni dinlemez, bana karşı çıkarsanız, bu kez ben de öfkeyle size karşı çıkacağım ve günahlarınıza karşılık sizi yedi kat cezalandıracağım. Açlıktan çocuklarınızın etini yiyeceksiniz. Tapınma yerlerinizi yıkacak, buhur sunaklarınızı yok edeceğim. Cesetlerinizi devrilen putların üzerine serecek, sizden nefret edeceğim. Kentlerinizi viraneye çevirecek, tapınaklarınızı yıkacağım. Beni hoşnut etmek için sundüğünüz kokuları duymayacağım. Ülkenizi viran edeceğim, oraya yerleşen düşmanlarınız bile şaşkına dönecek. Sizi öteki ulusların arasına dağıtacak, kılıcımın peşinize düşeceğim. Ülkeniz viran olacak, kentleriniz harabeye dönecek. Siz düşmanlarınızın ülkesinde yaşarken, ülke ıssız kaldığı yıllar boyunca Şabatlar'ın sevincini yaşayacak; ancak o zaman dinlenip Şabatlar'ın tadına varacak. Üzerinde yaşadığınız Şabat yıllarında görmediği rahatı ıssız kaldığı yıllarda görecek. Düşman ülkelerinde sağ kalanlarınızın yüreğine öyle bir korku düşürecek ki, rüzgârın sürüklediği yaprakların sesinden bile kaçacaklar. Savaştan kaçarcı-

sına kaçacaklar. Peşlerinde kovalayan olmadığı halde düşecekler. Kovalayan yokken savaştan kaçarcasına birbirlerinin üzerine yıkılacaklar. Düşmanlarınızın karşısında ayakta duramayacaksınız. Öteki ulusların arasında yok olacaksınız. Düşman ülkeler sizi yutacak. Artakalanlarınız gerek kendi, gerekse atalarının suçlarından ötürü düşman ülkelerde eriyip gidecekler. Ama işledikleri suçları, atalarının suçlarını, bana karşı geldiklerini, ihanet ettiklerini itiraf eder –bu yüzden onlara karşı çıkıp kendilerini düşman ülkelere sürmüştüm– inadı bırakıp alçakgönüllü olur, suçlarının bedelini öderlerse, ben de Yakup'la, İshak'la, İbrahim'le yaptığım antlaşmayı ve onlara söz verdiğim ülkeyi anımsayacağım. Ülke önce ıssız bırakılacak ve ıssız kaldığı sürece “şabat”ların tadına varacak. Onlar da işledikleri suçların bedelini ödeyecekler; çünkü ülkelerimi reddettiler, kurallarımın nefret ettiler. Bütün bunlara karşın, düşman ülkelerindeyken yine de onları reddetmeyecek, onlardan nefret etmeyeceğim. Böylece hepsini yok etmeyecek, kendileriyle yaptığım antlaşmayı bozmayacağım; çünkü ben onların tanrısı Rabb'im. Tanrıları olmak için öteki ulusların önünde Mısır'dan çıkardığım atalarıyla yaptığım antlaşmayı onlar için anımsayacağım. Rab benim.”³⁵

IV. AHİRET İNANCI

“Yalnızca Sanadır çünkü nihai dönüş...”

Yükümlü varlıkların dünyada başıboş olmadıkları, ‘gerçek bir gaye ile’ ve ‘gerçek olarak’ buldukları, yapıp ettiklerinden sorumlu tutulacakları inancı Kur’ân’ın çok merkezi bir konusudur. Kur’ân’ ahiret ayetleriyle Allah ve insan hakları doğrultusunda insanları zapturapt altına almak için bir kısım tehdit ve müjdelere serdetmekte; kişiye evrende “başıboş” ve “sorumsuz” olmadığı bilincini kazandırmak istemektedir. Bu her ne kadar insanın nahif omuzlarına bir ağırlık ve yük bindiriyorsa da, aynı zamanda ona verilen değer bir ifadesidir. Bu kaçınılmaz hesap dünyada olmazsa ahirette, eninde sonunda mutlaka kesilecektir. Hayat sahibi herkesin sonuçta öleceği ne kadar kesinse hesap vereceği de o kadar kesindir.

Yeniden diriliş inancı sadece samî semavî dinlerde değil, doğu ve batı kültürlerinde³⁶ -hatta bazı nüzul devri Araçlarında³⁷- belli belirsiz mevcut olmakla birlikte, insanlığın genel olarak bu bilinçten yoksun olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim Ehl-i Kitab’ın ahiret inancı Kur’ân’da yer yer eleştirilmektedir; çünkü (i) ahiret hayatının, cennet ve cehennem mahiyeti ve (ii) cennete kimin gidip gidemeyeceği gibi konularda batıl inanışlar içerisinde idiler³⁸.

35 Levililer, 26/14-45.

36 Bkz. Mehmet Paçacı, *Kur’ân’da ve Kitab-ı Mukaddes’te Ahiret İnançları*, İstanbul, 1994, s. 147 vd., 208 vd., 242 vd. Ayrıca bkz. İsmail Taşpınar, *Yahudilikte Ahiret İnançları*, İstanbul: İFAV, 2016.

37 Bkz. Mustafa Çağrı, *Kur’ân’ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, İstanbul, 2017, s. 49-50.

38 “Onlar ki kendilerine indirilenlere de sana indirilenlere de iman ederler.” ifadesi ile ‘Abdullah b. Selâm gibi Ehl-i Kitab müminleri kast edilmiş olabilir. Bunlar iman edince, imanları Allah tarafından inzâl edilen bütün vahiyleri kapsar hale gelmiş, ahirete öylesine kesin bir

"Ahirete yakinen iman edenler de onlardır." cümlesinde önce "ahirete" ifadesinin zikredilip, "yakinen iman ederler" fiilinin "onlar" zamirinin ardından getirilmesi, Ehl-i Kitap'a ve onların ahiret hayatı konusundaki gerçeğe aykırı inanışlarına bir gönderme olup, bu tür inanç ve sözlerinin yakini bir inançtan sâdır olmadığı, kesinliğin ancak Hazret-i Muhammed'e ve daha önce indirilenlere iman eden kimsenin inancında bulunduğu vurgusu söz konusudur."³⁹

İşte, Müminlerin Allah'dan bağışlanma dileyip, "Yalnız sanadır çünkü nihai dönüş!" demeleri Âmene'r-Rasûlü'de Ehl-i Kitap'a örnek gösterilmekte; Müslümanlar da Allah karşısında takınmaları gereken tutum hususunda ikaz edilirken, sağlam bir ahiret inancına sahip olmaları konusunda uyarılmaktadırlar.

Yeniden diriliş ayetlerinin bir hikmeti de bütün sırların, gerçeklerin ortaya çıkması, dinî ve sair tartışmaların mahkeme-i kübrâda karara bağlanmasıdır ki bu yönüyle, din mensupları arasındaki bitmez tükenmez tartışmalar açısından önemlidir: **Farklı 'din'ler realitesi Kıyamete kadar devam edecektir; nihai karar Allah'a, yani ahkemu'l-hâkimin olan mutlak yargıca aittir.**

V. MÜKELLEFİYETİN ÇERÇEVESİ

"Allah, hiç kimseyi gücünün yetmeyeceği şeylerle mükellef kılmaz."

5.1. TEFERRUÂT – MAKÂSİD

Sadece Kur'an'ın değil kutsal kitapların ruhu / özü şudur:

- Allah katındaki değerın takvaya, yani Hakk'a saygı ve halka sevgi esaslarına bağlı olduğu.
- İnsanların can, mal, ırz/namus, akıl ve düşünce güvenliklerinin Allah'ın garantisi altında olduğu (*makâsıd-i hamse*), ayrıca diğer **insan hakları**.
- İnsanın sadece kendi yapıp ettikleriyle değer kazanabileceği.
- Emanetlerin ehline verilmesi, mansıpların liyakate göre dağıtılması.
- Hukukun, güçlünün değil haklının yanında olduğu.

şekilde iman etmişlerdir ki daha önce sahip oldukları inançlar yok olmuştur. Daha evvel, Yahudi veya Hıristiyan olmayanların cennete gıremeyeceğine, cehennem ateşinin kendilerine ancak sayılı birkaç gün dokunacağına vs. inanmaktaydılar. Böylece, yeniden dirilişe, ruhların tekrar bedenlerine gönderileceğine inanmakta [Müslümanlarla] birleşiyorlar, fakat şu konuda ayrışıyorlardı: Bir grup, ahirette insanların yiyeceklerden, içeceklerden faydalanmaları ve cinsel hayatları gibi konulardaki durumunun dünyadaki gibi devam edeceğine inanırken, diğeri bunu reddediyor ve bu tür şeylere sadece dünya hayatında ve salt bedenlerin gelişimi, nesillerin çoğalması için ihtiyaç duyulduğunu, cennet ehlinin bunlardan müstağni olduğunu ve onların ancak bir kokuyla, hoş bir esintiyle, güzel bir ses dinlemeyle huzur bulacaklarını söylüyorlardı. Ahiret hayatının ebedi olup olmadığı konusunda da ihtilâf içerisindediler. [İşte, inançları farklı olduğundan] 'atfedilenler' ile 'atfedildikleri' birbirinin aynı olmamıştır. (Cârullah Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hakâtıki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvül fi vücûhi't-te'vil*, nşr. M. Mursi Âmir, Kahire ts., el-Bakara 2/5 hk.)

39 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, el-Bakara 2/5 hk.

- Beşerî ilişkilerin itikada göre değil, hukuka göre yürütüleceği.
- Hükümlerin *hikmet*leriyle birlikte var olduğu.
- Dünyada yapılan her şeyin hesabının 'ukbâ'da mutlaka verileceği
- Allah'ın varlığı, birliği, 'halk'ı ile ilişkisini kesmediği, her şeyin O'nda başladığı ve O'nda biteceği...
- Allah, ahiret vb. gaybî konulara dair ayetlerin *müteşâbih* ve temsili olduğu; bunların ilgili *muhkem* ayetler⁴⁰ doğrultusunda anlaşılması gerektiği.

Kutsal kitaplar bu vb. maksatlara aykırı anlaşılmalı, yorumlanmamalıdır.

Bu esasları sağlamak yerine, ikincil konulara dalmak, din adına kılı kırk yarmaya çalışmak yanlıştır; kadim din mensuplarını yıkan budur. Dolayısıyla, kutsal metinlerin ***en çok önemsedikleri > daha fazla önemsedikleri > daha az önemsedikleri > fazla önemsedikleri*** ***şeyle*** hatta ***> araçsal söylemleri*** bulunduğu hesaba katılarak, dinde *makâsîd* ve *tefarruât* esasına göre hareket edilmesi gerekir; *güvenlikten yoksun, karnı aç* bir adama yüksek tasavvufî hakikatleri anlatmamak; ahlâk ve itikat temelleri sağlam olmayan insanları *muâmelât* ve *ukûbât* ile karşı karşıya bırakmamak gerekir. -Bu, evlere kapısından değil bacasından girmeye kalkışmaktır ki başarısızlığa mahkûmdur.- Önce, iman ve ahlâk oturtulmalı, Hak ve halk ile sıcak ilişkiler ibadetlerle sağlama alınıp toplumsal dayanışma sağlanmalıdır. Bu, günlük muamelelere otomatikman yansiyacaktır. Tek tük arızalarda da *piramidin* tepesindeki birkaç taş mesabesindeki *cezaî müeyyideler* işletilir. Yine, Allah'a yaklaşma adına dinin makâsîdı değil, *teferruâtı*, yani nafileler, daha fazla öne çıkarılmakta ise de bir kutsî hadiste; "*Kulum, Benim kendisine farz kıldıklarından daha sevimli hiçbir şeyle Bana yaklaşamaz.*"⁴¹ buyrulmuştur. Ancak bu vurgulandıktan sonradır ki, nafilelerin insanı Allah'a yaklaştırdığına dikkat çekilmiştir. Allah'a yakınlık kavramı, Allah'ın emir-yasak ve tavsiyelerine aykırı tutum ve davranışlardan uzaklaşmayı da gerektirir.

5.2. TEKLÎF-İ MÂ-LÂ-YUTÂK / VAHYİN FELSEFESİ

"Ya Rabbi! Unuttuysak veya yanıldıysak, bizi sorumlu tutma.
Ya Rabbi! Bizden öncakilere **yüklediğin** gibi bize de ağır yük (emir-yasak) yükleme.
Ya Rabbi! Gücümüzün yetmeyeceği bir şeyi (felâket/azap) bize taşıtma.
Affet bizi... Bağışla bizi... Acı bize."

Kur'an-ı Kerîm gibi Tevrat, İncil de nazil oldukları dönem itibariyle "mutlak gerçeğin sesi" idi. Allah'ın evrensel öğüdü (*el-emr*) bu kitaplar-

40 Örneği: Allah ile ilgili ayetlerin eş-Şûra 42/11'de geçen *ليس كمثلہ شيء* ayetine, cennet ayetlerinin ise es-Secde 32/17'deki *من قرأ أعین لهم ما أخفي نفس فلا تعلم نفس* ifadesine göre anlaşılması.

41 *Buhari*, "Rikâk", 38.

da ete kemiğe bürünmüş olup kutsal kitaplar Allah kelâmının ilgili kültür çevresindeki tecellileridir. Ancak ilahi öğüt (*ez-zıkr*) zamanla tazeliğini kaybetmekte, reel şartları ve hikmeti unutulup, göz ardı edilip zamanla donuklaşmaktadır. Ve bu sebeple tekrar bir kitap gönderilerek tecdit edilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm de evrensel ilahî mesajın Hazret-i Muhammed ve çevresinin kültür süzgecinden geçirilerek sadece Arapların değil, onlar vasıtası ile bütün insanlığın idrak seviyesine indirilmiş en mükemmel ve nihai versiyonudur. Tıpkı eski versiyonların *update* edilmesiyle yeniden yazılan bilgisayar programları gibi -veya çeşitli ilğâ, tebdil ve tâdillere uğrayan yepyeni bir *müfredat*⁴² gibi- Kur'ân da, sadece ilke ve amaçlar bakımından değil, bu amaçlara ulaştıracak vesileler bakımından da büyük oranda, ilk insandan bu yana verilen ilahî öğüdün, insan idraki ile buluşturulan mesajın (*zıkr*) üzerine oturmaktadır. Tamamen farklı, yepyeni, türedi bir şey değildir.

Vahiye her şeyin kendisi için belirlenen alanda gelişerek mükemmelleşmesi amaçlanır. Dolayısıyla, kadim öğretilerin sonrakiler tarafından – anahatlarıyla onaylansa da detaylarda- tâdil veya ilğâ edildiği bilinmektedir. -İlk peygambere gönderilen vahiyle son peygambere gönderilen vahiy elbette aynı olmayacaktı.- Çünkü insanoğlu hemen her açıdan değişmekte, başkalaşmakta, tekâmül etmektedir. Tekâmül etmesi pek düşünülmeyecek imanî ve ahlâkî hakikatler ise bütün öğretilerde ibkâ edilmiştir. el-Bakara 2/106'da bu realite *nesh* olarak nitelenmiş ve ilğâ edilen ayetlerin yerine denkleminin ya da daha iyilerinin mutlaka gönderildiği belirtilmiştir⁴³. İlel'ebet payidar kalacak din (الدين القَيِّم)⁴⁴ de budur. Nitekim et-Tevbe 9/33; es-Saff 61/9 ve el-Fetih 48/28'de Hak dininin *bütün* dinî sistemlerin üzerine çıkartılacağı belirtilmiş; et-Tevbe 9/29'da ise Hak dinini benimsemeyen -ve bu sebeple sahte olan- din görünümlü sistemlerle kıyasıya mücadele edilmesi emredilmiştir.

İlahi vahyin tekâmülü -veya nesh- gerçeği el-Bakara 2/106 ve devamında şöyle bildirilmiştir:

Biz ne zaman bir ayeti neshetmiş ya da unutturmuşsak, daha hayırlısını veya dengini mutlaka getirmişizdir.

Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir.

Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a aittir; ve [ey Yahudiler] Allah karşısında size sahip çıkacak, kurtaracak biri de yoktur.

Yoksa siz de daha önce Musa'dan istendiği gibi, peygamberiniz [Muhammed]den de olur-olmaz şeyler istemeyi mi arzu ediyorsunuz?

Oysa imanı verip küfrü alan, düz yolun ortasında sapmış olur!

42 Nitekim el-Mâide 5/48'deki *فَمَا آتَاكُمْ مِنْهُ فَخُذُوا مِنْهُ وَلَكِنْ لِيُذَكِّرَكُمْ فِي مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ* ifadesinde, farklı müfredatlar olgusuna dikkat çekilerek, Allah'ın "tek bir din etrafında buluşmalarına dair bir meşietinin bulunmadığı insanları sadece kendilerine verdiklerinde imtihan edeceği" belirtilmektedir.

43 el-Bakara 2/106.

44 *Dinu'l-kayyime, dinen kayyemen.*

Kitap sahiplerinden bir çoğu, kendilerine gerçek besbelli olduktan sonra, sıf kiskançlıklarından dolayı, isterler ki imanınızdan sonra sizi tekrar birer kâfir hâline getirebilsinler!..

Siz yine de, Allah [onlara ilişkin] buyruğunu getirinceye kadar onları affedin ve hoşgörün.

Allah her şeye kâdirdir.

Salâtı ikâme edilip sözde değil, özde dindar oluñ ve zekâtı verilip benliğinizi arındırın. Kendiniz için önceden gönderdiğiniz her hayrı Allah'ın yanında mutlaka bulacaksınız.

Zira Allah, işlediklerinizi görmektedir.

el-Mâide 5/44'te Tevrat'ın "nurlu bir kılavuz olarak *inzâl* edilmiş" olduğu bildirilmektedir; ancak aydınlık verici bütün kaynaklar gibi kutsal kitapların yaydığı ışık da -tıpkı Alisamiyen Spor Kompleksi'nin karayollarına yakın taraftaki o muazzam ışıklarının, zamanla ekzost dumanlarından, hava kirliliği ve haşerat pisliğinden dolayı kararması misali- zamanla ilk parlaklığını kaybedebilmektedir. Gerek İsa Mesih ve Hazret-i Peygamber'in gönderilmiş olmasından gerekse Kur'an'daki çeşitli ifadelerden -Yahudi şeriatının, *hikmetini* kaybetmesine paralel olarak- Tevrat'ın ışığının⁴⁵ da nispeten karardığı anlaşılmaktadır. Bu kararırma Tevrat yapraklarının fiziken zâyi ve tahrip oluşunu da içermekle birlikte, daha ziyade manevîdir / soyuttur.

Vahiy zincirinin son ve en parlak halkası olmakla kalmayıp, vahiy tespih tanelerinin *imamesi* de olan Kur'an-ı Kerim, küllenen vahye hayatiyet kazandırmış, onu harlandırıp, canlandırmıştır. Nitekim diriltici bir soluk / ilahi bir nefes olarak⁴⁶ İsa Mesih de hikmetini, ruhunu kaybeden Yahudi şeriatını özüne döndürmeye, dini şekil ve merasimden kurtarmaya çalışmıştı... Ne var ki, bunu başarmak, ona değil sevgili peygamberimize nasip olmuştur.

el-Hicr 15/9'da Hak Teâlâ'nın ilk insandan itibaren sürekli insanlığa ilettiği mesajın, aslı haline ircâ edilerek ve yepyeni - bambaşka bir *prototip* (toplum) gerçeğiyle bir kez daha indirilerek korunmasından bahsedilmektedir. İnsanlar bu mesajı eskittikçe, tükettikçe, bozdukça mesaj yenilenmiş, tazelenmiştir. Nihai ve ebedî tazeleyiş de Kur'an-ı Kerim ile gerçekleşmiştir. O da bir *zıkr* olmakla birlikte, bağlamın onun korunmasıyla alakası yoktur; zira bağlam öteden beri vahyedilen ilahî mesajın sürekli yalanlanmasıdır⁴⁷. Özellikle Yahudilikte olduğu gibi, "dini sistemlerin asıl anlam ve ruhundan kopartılıp salt zahirleriyle, yani o dinin ana dilindeki statik lâfız ve kalıplarla, ayrıca bunların siyaseten makbul heterodoks yorumlarıyla dondurulup, insanlığın ihtiyaçları ve kolektif akıl ve bilim doğrultusunda yorumlanamaması, hayatın gerçekleri karşısında gözden geçi-

45 Bkz. el-Mâide 5/44 [إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ];

46 en-Nisâ 4/171 (إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ الْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَزَوْجُ مِنْهَا).

47 Daha evvel peygamber gönderilen kentlerin ve ümmetlerin ilahî vahye karşı olumsuz tutumlarının konu alındığı 4., 5., 10. ve 11. ayetlere dikkat ediniz.

rilmemesi, gerektiğinde esnetilmemesi, insanları emîn ve mutlu yaşatma ideali ile gönderilen dinlerin -Kur'ânî tabiri ile- "insanı adeta olduğu yere mihlayan ağır bir yük"e (*el-ısr*) dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. İşte el-Hicr 15/9'a göre, Hak Teâlâ insanlığa verdiği bu kadim evrensel öğüdü (*ez-zıkr*) insanlar bozdukça yenilemiş ve *daima* korumuştur⁴⁸. Âl-i 'İmrân 3/50'de nakledildiği gibi, -meselâ- İsa Mesih'i göndererek Yahudilikteki bazı yasakları hafifletmiş; onun adına kurulan dinî sistemin çığırından çıkmasıyla da Hazret-i Muhammed'i göndererek mevcut dinî sistemlerin insana vurduğu prangaları kırıp atmış; zamanla sistemde açılan bütün eksik ve gedikleri kapatacak hak dini, yani *islâmiyeti* -yani Hakk'a teslimiyeti- tekrar ve gerçek haliyle göndermiştir. el-Mâide 5/48'de din müntesiplerine bir de *münhâc* verildiğinin belirtilmesiyle "Tanrı'nın bizzat kendisi gelse, bize vahyettiği şeyleri, emir ve yasakları değiştiremez; hakikat tamamen kutsal kitaptadır; hakikati kâinat kitabında, haricî dünyada, reel hayatta aramak dinsizliktir!" şeklindeki yaklaşımın yanlışlığı ortaya çıkmaktadır; çünkü Hak Teâlâ dinî sistemin kendisini vermekle kalmamış, onun doğruluk kriterlerini, hak yolun açıklık ve netlik ayarlarını da vermiştir. Kadim dinî sistemlerdeki belli bir içeriğin⁴⁹ gerçek mi sahte mi, doğru mu yanlış mı, hak mı bâtil mi olduğu yukarıdaki kriterlere ek olarak Kur'ân-ı Kerîm ile de tespit edilebilir, zira o kadim kitaplar için sadece onaylayıcı (*musaddık*) değil, doğruluk kriteridir (*muheymin*).

Zemahşeri'nin de belirttiği gibi, bir âyeti başka bir âyetle değiştirmeye *nesih* denmektedir. Allah Teâlâ dinî hükümleri başka hükümlerle değiştirir; çünkü hükümler *maslahat* esasına dayanır ve dün yararlı olan bir hüküm bugün zararlı; zıttı ise yararlı olabilir. Allah Teâlâ neyin yararlı, neyin zararlı olduğunu bilir ve hikmetiyle dilediğini tutar, dilediğini kaldırır. "Allah ne indirdiğini iyi bildiği halde" ifadesi de bunu ortaya koymaktadır⁵⁰.

Hâsılı: Kur'ân-ı Kerîm daha önce vahyedilmiş kitapların ilkelerini onaylamakla kalmamış; bu ilkeleri, sağlam (aklî ve hissî) delillerle, son derece anlaşılır bir üslûpla değerlendirip temellendirerek kadim din mensuplarının sapmış olduğu noktaları düzeltmiş;⁵¹ eski kutsal metinleri beyan etmiştir⁵². **Kur'ân'ın koruduğu ana çerçevenin** de,

48 *إِنَّا لَهُ لَحَافُتُونَ* ifadesindeki tekidler özellikle de sübut ve ıstırrar anlamı veren isim cümlesi bu anlamı gerektirmektedir.

49 Bir sistemin tamamı yanlış olmayabilir... el-Mâide 5/48'de belirtildiği üzere Yüce Allah, insanları "kendilerine verdikleriyle" deneyecektir; balta girmemiş bir ormandaki yamyamla dünyanın merkezinde dinî, hukukî, ahlakî bir sistem dâhilinde yaşayanlar bir tutulabilir mi? Öyleyse, yargılamayı ve tekelciliği bırakıp, hayırlı işlerde yarışmaya bakalım.

50 *el-Keşşâf*, en-Nahl 16/101 hk.

51 el-Mâide 5/48; el-A'râf 7/157.

52 Bkz. en-Nahl 16/43-44 [(Resulüm!) Biz senden önce, kendilerine vahyettiğimiz 'er'lerden başkasını (yani melekleri peygamber olarak) göndermemişizdir. -(Ey müşrikler!) Bilmiyorsanız, 'ilahî mesaj' uzmanlarına sorun.-(Bu erler) apaçık delillerle ve kitaplarla (gönderilmiştir). İşte insanlara daha önce indirilenleri kendilerine açıklayasın diye sana da bu mesajı indirdik; belki düşünürler].

- en-Necm 53/36-56 [kutsal kitapların ortak temaları]
- el-İsrâ 17/23-40 [10 Emr'e tekabül eden 12 emir - yasak]
- el-Bakara 2/285-286 [kadim din sahiplerinin saptığı 7 nokta]

ile beyan edildiği söylenebilir.

VI. KURTARICI MESELESİ

"Herkesin kazandığı kendi lehine, işlediği kendi aleyhinedir."

6.1. MES'ULİYET / SORUMLULUK

Kur'ân'da Allah-insan ilişkisi sağlam bir zemine oturtulmakta; merhameti sonsuz bu yegâne Rab ile herkesin doğrudan ilişki kurabileceği⁵³, araçlara gerek bulunmadığı belirtilmektedir. Şefaât ve şefaâtçi (شَفِيع، شَفِيع) kelimeleri Kur'ân'ın hiçbir yerinde olumlu mânada kullanılmamış, kimşenin kimseye şefaât edemeyeceği belirtilmiş⁵⁴; şefaât yetkisi tamamen Allah'a ait gösterilmiş⁵⁵; modern Hukukun temel ilkelerinden olan sorumluluğun şahsiliği⁵⁶ ilkesi getirilmiştir.

Dinin dünyevî ve uhrevî amaçlarının gerçekleşmesinde Kur'ân-ı Kerim şahsî sorumluluk ilkesini öne çıkartmaktadır. Ahlakî ve hukukî olmak üzere iki tür sorumluluktan bahsedilebilir: **(i)** Dinî sorumlulukla iç içe geçmiş bulunan ahlakî sorumlulukta, yapılan işin ceza korkusu ya da ödül beklentisi ile mi yapıldığı yoksa tamamen hayırlı ve ahlâkî olduğu için mi yapıldığı önemlidir. Ancak ahlakî olarak sorumlu tutulmadan önce, tabii olarak sorumlu bulunmaktayız. Her şeyden önce doğal bir durum olan sorumluluk, öncelikle şu veya bu sorumluluğu üstlenebilmek ve gereğini kendi çabamızla yerine getirebilmek demektir⁵⁷. **(ii)** Hukukî sorumluluk "uyulması gereken kurallara uymamanın hesabını verme hali" ya da "kişinin kendi davranışlarının veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenecek olması" şeklinde tanımlanır⁵⁸.

53 Örn. bkz. el-Bakara 2/186; el-Enfâl 8/24; Kâf 50/16. Sahte tanrılara dua edildiğinde bunların Müşriklere hiçbir fayda sağlayamadıkları Kur'ân'da en sık vurgulanan hususlardandır (Örn. el-A'râf 7/191-199; el-Furkân 25/3).

54 el-Bakara 2/48, 123, 254; el-En'âm 6/51, 70; Yûnus 10/3; es-Secde 32/4; el-Ğâfir 40/18; el-Müddessir 73/48.

55 ez-Zümer 39/44 (قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا).

56 "Herkes kendi yaptığına karşılık ipoteklidir." (el-Müddessir 74/38), "İnsan ancak kendi çalışmasının karşılığını alabilir." (en-Necm 53/38-39), "Üzerinde yük bulunan hiç kimse bir başkasının yükünü çekmez." (Fâtır 35/18), "Bunlar bir ümmetti; geldi geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız ise size aittir. Onların yaptıklarından siz sorumlu tutulacak değilsiniz." (el-Bakara 2/134, 141. Ayrıca Yûsuf 12/79)

57 M. Abdullah Draz [Derrâz?], *Kur'ân Ahlakî*, çev. E. Yüksel – E. Günay, İstanbul, 1993, s. 70-71.

58 Hüseyin Esen, *İslâm Hukukunda cezâî sorumluluk*, MÜ SBE doktora tezi, İstanbul, 2004, s. 8, 11, 13.

Sorumluluk için *ehliyet*, *irade* ve *kudret*⁵⁹ şarttır; bir insanın sorumlu tutulabilmesi için hayat, idrak ve temyiz güçlerine sahip olarak kendi iradesiyle hareket edebiliyor olması gerekir. Buna göre, *çocuğun*⁶⁰, *mükreh*⁶¹ / *muztar*⁶² ve *mecnûnun* sorumluluğu yoktur. İnsanın sorumlu tutulabilmesi için, ayrıca, ne ile yükümlü olduğunun elçiler aracılığıyla belirtilmesi gerekir. “Elçinin olmadığı yerde insanoğlu sorumluluk duygusu taşımayacak mıdır?” (*hüsün-kubuh*⁶³ ve *fetret*) denirse, yüce Allah’ın varlığı-birliği, can, akıl, ırz/namus, mal ve inanç güvenliği gibi temel hususlar söz konusu olduğunda herhangi bir elçiye gerek duyulmayacağı, çünkü insanın fitrat ve tabiatı gereği Allah’la sözleştiği⁶⁴; fitratı aşan konularda ise ilahî mesajların elçiler aracılığıyla gönderildiği, rehbersiz bir toplum olmadığı⁶⁵ söylenebilir.

Sorumluluğun şahsiliği⁶⁶ prensibi kutsal kitapların ortak ilkeleri arasındadır. Kur’ân’da başkasının günahının yüklenilebileceğine dair bir iki ayet⁶⁷ bulunmakla birlikte, bunlar genelde putların ve liderlerin Allah katındaki şefaathlerini reddetme bağlamında varit olmuştur. Nitekim inkârcıların, günümüzde sık sık söylendiği gibi, iman edenlere; “*Siz bizim yolumuzu izleyin; günahı boynumuzla!*” demeleri üzerine, “*Onların günahundan bir şey yüklenilecek değil; yalan söylüyorlar!*” buyrulurak⁶⁸, müminlerin zihninin çelinmesi önlenmeye çalışılmıştır. Bu ayetlerde lider konumundakilerin azaplarının katmerleneceği belirtilmekle birlikte, kendilerinin de tâbilerinin de şahsî sorumlulukları yok sayılmamaktadır. Yalnız, sorumluluğun şahsiliği “Her koyun kendi bacağından asılır” şeklinde anlaşılabilir, yer yer umursamazlığa yol açmakta; zaman zaman “Bana dokunmayan yılan bin yaşasın!” felsefesi zihinleri işgal edebilmektedir ki, Kur’ân bu noktada devreye kolektif sorumluluk kavramını sokmaktadır:

“*Öyle bir baskı ve kargaşadan sakının ki, içinizden sadece zulmedenlere çarpmakla kalmaz Allah’ın cezalandırması gerçekten serttir; malumunuz olsun!*”⁶⁹

Sosyal bir varlık olan insan sadece kendi inisiyatifinden değil, aynı zamanda bir ölçüde başkalarınınkinden de sorguya çekilecektir. Onlara engel olmak için gücünün yettiği bütün meşru araçlar vasıtasıyla müdahale etmeyip yaptıklarına seyirci kaldığında, bir hadiste temsilen anlatıldığı

59 “Teklif-i mâ lâ yutâk” yoktur: el-Bakara 2/286, el-En’âm 6/152; el-A’râf 7/42; el-Mü’minün 23/62; et-Talâk 65/7. Kolaylık ilkesi: el-Bakara 2/185; en-Nisâ 4/28; el-Hacc 22/28.

60 en-Nûr 24/59.

61 en-Nahl 16/106.

62 el-Bakara 2/173.

63 Bkz. el-Mülk 67/7-10; Kâf 50/37. (Bu iki ayette; *nakil* (sem’, ilkâ-yı sem’) de *akıl* da önemsenmektedir.)

64 Bkz. el-A’râf 7/172-173.

65 er-Ra’d 13/7.

66 Bkz. el-Bakara 2/134, 141; Yûsuf 12/79; el-Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/41; Fussilet 41/46; en-Necm 53/38-39; el-Müddessir 74/38.

67 en-Nisâ 4/85; en-Nahl 16/25; el-Ankebût 29/13.

68 el-Ankebût 29/12.

69 el-Enfal 8/25. Türk atasözü: “Kurunun yanında yaş da yanar!”

üzere, aynı gemide yol aldığı hemcinslerinin yaptıklarından etkilenecektir; dolayısıyla çevresinden de sorumludur; çünkü çekinse kalmak pasif bir suç ortaklığıdır⁷⁰. Nitekim İsrailoğullarının inkârcı olanlarının lânetlenme sebeplerinden⁷¹ biri de “işledikleri fenalıktan birbirlerini vazgeçirmemeleri” idi⁷². Kur'ân bunu önlemek adına –polis ve jandarma teşkilatlarının esasını oluşturan– *emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker* ilkesini getirmiş ve ümmet-i Muhammed'in, Allah'a iman ederek bu ilkeyi ifa ettikleri takdirde ancak, en hayırlı ümmet olabileceğini açıkça belirtmiştir⁷³.

6.2. ŞEFAAT

Şefaât: Yahudisiyle, Hıristiyanıyla, Müşriğiyle, Müslümanıyla tüm din sahiplerinin, “kendilerini aldattıkları”⁷⁴ bir konudur. İnsanlar son derece ciddi, ağır ve önemli meselelerde, yani hayat memat konularında, ne yapacaklarsa bizzat yapmaları gerektiğini bir türlü anlayamamaktadır. Bu anlayışsızlığın Yüce Allah'ı “hakıyla takdir edememekle” yani Tanrı gerçeğini doğru algılayamamakla ilgili bir yönü olduğu gibi, Allah'ın elçisi olan zata yönelik de bir yönü vardır. “Mademki Allah'ın elçisidir, Tanrı katında müstesna bir yeri vardır ve onda da bir nev-i tanrısallık bulunuyor olmalıdır!”

Müslümanlara özgü bir akide olmayan *şefaât* akidesinin sadece münferit âyetlerle -hele rivayetlerle- çözümlenebilecek basit bir konu olmadığı açıktır. Bu çetrefil konu, Kur'ân - Sünnet bütünlüğü içinde şöyle özetlenebilir:

Öncelikle: Hıristiyanlığın ve Arap putperestliğinin temel inancı olan kurtarma [*redemption*] fikri İslâmiyet'e yabancıdır, onun özüne, ruhuna aykırıdır. O dehşetli Kıyamet gününü -defalarca- “*şefaât* diye bir şeyin olmadığı” bir gün⁷⁵ olarak nitelendiren Kuran'da, şefaate daima olumsuz yaklaşmıştır; çünkü şefaât Lât, Menat, 'Uzzâ vs. putlara lâıyk görülmektedir; aslında var olmayan birtakım 'varlık'lar bu yetkide Allah'a ortak koşulmaktadır⁷⁶. Oysa *şefaât* tamamen Allah'a aittir⁷⁷, O'nun insiyatifindedir; Allah karşısında hiç kimsenin hiç kimse için yapabileceği hiçbir şey yoktur! Bu konuda hiç kimse Yüce Allah'a bir şey dayatamaz, O'nu zorlayamaz⁷⁸. Hukukta sorumluluk şahsîdir; her koyun kendi bacağından asılır; herkesin iyi ameli lehine, kötü ameli aleyhinedir; herkes bizzat yapacaklarına karşı ipoteklidir. “*Kendi üzerinde yük bulunan hiç kimse, başkasının yükünü çekemez.*” ve “*İnsan ancak kendi çalışmasının karşı-*

70 Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, s. 81.

71 Bu sebepler şu ayetlerde topluca verilir: en-Nisâ 4/155-161.

72 el-Mâide 5/79.

73 Bkz. Âl-i İmrân 3/104, 110.

74 Âl-i İmrân 3/23-24. Ayrıca bkz. Bakara 2/48, 123.

75 el-Bakara 2/48, 123, 255; Lokman 31/33.

76 Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/4.

77 ez-Zümer 39/44; el-İnfitâr 82/17-19.

78 el-En'âm 6/51, 70; Yûnus 10/3.

lûğünü alabilir.” ilkeleri, kutsal kitapların ortak temaları arasında yer almaktadır⁷⁹.

(ii) Müminler için *vekîl* olarak Allah Teâlâ yeterlidir⁸⁰; birine güvenip dayanma ihtiyacı duyan her *iman* sahibi Allah’dan başkasına tevekkül etmemeli, elinden geleni yaptıktan sonra işlerini sadece O’na *tefviz* ve *hava* etmelidir⁸¹. Kur’an’ın tevekkül konulu âyetlerinde vurgulanan budur; yani hayat memat konularında başka odaklara, *mevhûm* mabut ve ‘tanrı’lara bel bağlamama... Zira evrende, Allah’ın murat ettiği bir güzelliğe engel olacak, O’nun murat ettiği kötülüğü engelleyebilecek bir güç yoktur⁸². Şefaât inanışlarında ise bu esas ihlâl edilmekte, insanlar kendilerini ‘kurtaracak’ birtakım merciler bulduklarını düşünebilmektedir. Böylece din zamanla “Allah Teâlâ merkezli” olmaktan çıkarak “melek/peygamber/veli merkezli” bir yapıya dönüşmekte, ibadetler de bunların ‘sevgi’, ‘destek’ ve ‘şefaât’ini kazanmak amacıyla ifa edilmeye başlamaktadır. Oysa *sırât-ı müstakîm* üzere olan muvahhitlerin temel vasıflarından biri de “Allah’dan başkasından medet ummamaktır.”⁸³

(iii) el-Fecr 89/3’teki وَالشَّفْعُ وَالْوَتْرُ [çifte ve teke andolsun ki...] örneğinde olduğu gibi *şefâ’at* kelimesi sözlükte ‘iki’lik anlamı ifade etmektedir ve Allah’ın katına kurtarıcısıyla birlikte -yani iki kişi olarak- çıkmak mealinde kullanılmaktadır ki bu inanış “Ahirette Allah’ın huzuruna tek tek çıkılacağı”⁸⁴ ilkesi ile de uyuşmamaktadır.

“Göklerde ve yerde kâh meleklerden kâh insanlardan, Müşriklerin, Yahudi ve Hıristiyanların ibadet ettiği her kim varsa hepsi Rahmân’ın huzuruna gelecektir, yani O’na sığınacak, huşû içinde, ümit ve korku halinde, boyun eğiş itaat etmiş vaziyette O’na iltica edecektir; tıpkı kölelerin yaptığı, yapması gerektiği gibi yapacak, kendisi için bu sapkınların iddia ettikleri şeyleri iddia etmeyecektir. Bunun benzeri şu âyette söz konusudur: “O çağırdukları şeyler; Rablerinin rahmetini umup, azabından korkarak ‘Hangimiz O’na daha yakın olacağız!’ diye O’na götüren vesileyi ararlar. Zira gerçekten ‘sakinilmeye değer’dir senin Rabbinin azabı!” [İsrâ 17/57] O gün, tamamı Allah’ın manevi hükümlerinde, mutlak egemenliği altında bulunacak; O’nun kudretine boyun eğeceklerdir. O, onlara hükmedecek, onları ve bütün amellerini, hem de bütün tafsilatı, nice-lik ve niteliği ile birlikte tamamen kuşatmış olacak; hallerine dair hiçbir şey O’ndan gizli kalmayacaktır. Her biri kıyamet günü O’nun huzuruna tek başına, bu müşriklerden berî olarak çıkacak, beraberinde bu müşriklerden hiçbiri bulunmayacaktır.”⁸⁵

79 en-Necm 53/36-54.

80 en-Nisâ 4/81, 132, 171; el-Ahzâb 33/3, 48.

81 Âl-i ‘İmrân 3/122, 160; el-Mâide 5/11; et-Tevbe 9/51; el-Mücâdile 58/10; et-Teğâbun 64/13.

82 el-En’âm 6/17; Yûnus 10/107.

83 el-Fâtiha ¼.

84 Bkz. el-En’âm 6/94 (ولقد جئتمونا فرادى كما خلقناكم أول مرة).

85 el-Keşşâf, Meryem 19/93-95.

(iv) Müminin asla kendisini garantide görmemesi esastır⁸⁶; mümin, Rabbinin azabından hiç emin olmamalı; daima endişe ve umut arasında [*beyne'l-havfi ve'r-recâ*] kalmalıdır.

Bütün bu âyet ve *ilkelerin* gaye ve anlamı, yani “inanarak akıl sahiplerine kazandırmak istediği bilinç” aşikâr olmakla birlikte, Kur’ân’da Hazret-i Muhammed (s.a.)’in şefaati ile ilgili olumlu ya da olumsuz *nass* niteliğinde [apaçık] bir ifade bulunmadığı da söylenmelidir; çünkü nüzul devrinde böyle bir iddia ve tema yoktur: Kur’ân boyunca, “*Ben de sizin gibi bir beşerim*”⁸⁷; “*Size de bana da ne yapılacağını bilemem!*”⁸⁸ diyen bir peygamber portresi söz konusudur. Bir başka deyişle; Kur’ân’da şefaatin daima reddedildiği doğrudur, ancak reddedilen, Peygamberimizin şefaati değil, tanrılaştırılan İsa Mesih, Melâike-i Kirâm ve diğerlerinin kurtarıcılığıdır.

Yahudi, Hıristiyan ve paganların adeta gark oldukları “bir büyüğün kendilerini kurtaracağı” akidesini Kur’ân ilkesel olarak reddetmekle birlikte, husûlü zor kaideler doğrultusunda kabul ediyormuş gibi bir üslup kullanmaktadır:

- Şefaath ancak Allah’ın izin ve inisiyatifi ile gerçekleşebilir⁸⁹; sözcülimi meleklerin şefaati ancak **O’nun izniyle** ve O’nun razı olduğu imseller için söz konusu olabilir⁹⁰. Nitekim Bedir’de müminlere yardım etmişlerdir. Müşriklerin kendilerine yardım edeceklerini sandığı melekler, Allah’ın emriyle, düşmanları olan İslâm ordusuna yardım etmişler; onlara şefaath etmişlerdir. Bedir’deki melek temasının özü budur.

Yüce Allah sadece;

- Kendisinden *ahit*⁹¹ almış;

86 el-Ma’âric 70/27-28.

87 Örn. el-Kehf 18/110.

88 el-Ahkâf 46/9.

89 Örn. el-Bakara 2/255; Sebe’ 34/23.

90 en-Necm 53/26.

91 Meryem 19/87. İbn Mes’ûd’un rivayetine göre Peygamber (s.a.) bir gün ashabına, “Herhangi biriniz her sabah ve her akşam Allah katında söz almaktan âciz midir?” buyurmuş, kendisine “Bu nasıl olacak?” diye sorduklarında ise şöyle buyurmuştur: Her sabah ve akşam, “*Ey yeri ve gökleri yaratan, gaybı da şehadetini bilen Allah’ım! ‘Senden başka ilâh yok, ilâh sadece sensin, senin ortağın yok; Muhammed de senin kulun ve elçindir’ diye yerek seninle ahithleşiyorum. Ayrıca, beni kendime bırakırsan nefsim beni şerre yaklaştırdı, hayırdan uzaklaştıracaktır. Ben tamamen senin rahmetine güveniyorum. Katında benim için kıyamet günü yerine getirip bana vereceğin bir ahith meydana getir ya Rabbi! Muhakkak ki sen ahithinden dönmezsin.*” diye dua eder. Bu şekilde dua ettiği zaman, verdiği ahith mühürlenir ve Arş’in altına konulur. Kıyamet günü geldiği zaman bir münadi; “Allah katında ahith olanlar nerede?” diye seslenir ve onlar cennete girerler. Bu ahithin kelime-i şehadet olduğu da söylenmiştir. Ya da ‘*ahith*’-emir^u ilâ fülânⁿ bi-kezâ (emir falancaya şunun verilmesini ferman buyurdu) ifadesindeki gibi kullanılmış da olabilir. Bu durumda, “Ancak kendilerine şefaath emri ve izni verilmiş olanlar şefaath ederler.” anlamında olur ki Kur’ân’daki bazı âyetler de bunu teyit eder: “Göklerde nice melekler vardır ki, şefaathleri hiçbir fayda sağlamaz. Ancak Allah, diledikleri yani razı oldukları için izin verdikten sonra.” [Necm 53/26]; “O’nun katında şefaath kâr etmez; sadece O’nun izin verdiklerine.” [Sebe’ 34/23]; “O gün; şefaath kâr etmez. Rahman’ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu

- Konuşmasından razı olacağı⁹²
- Doğruyu söyleyecek⁹³
- Kesin bilgi ile gerçeğe şahitlik edecek⁹⁴ olanlara şefaathet verecektir.

Bu şartlar, şefaathet edilecek kimseler açısından da geçerlidir. Şefaathetçi;

- İlgili kimsenin gerçekten iyi / salih / makbul bir kul olduğuna taahhüt edebilmelidir. [Bu da -açıktır ki- onu bizzat tanıyor olmasını gerektirir.]

Ancak

- Allah'ın "razı olduğu";
- "İlahî *hasyetle* son derece dikkatli yaşayan" kimselere şefaathet edilebilir⁹⁵.

"Yapması gerekenin tersini yapan (zalim)ler hakkında Benimle muhatap olma!"

"Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi Benden isteme!"⁹⁶

O halde, Hazret-i Muhammed (s.a.)'in şefaatheti imkân dâhilindedir, umulabilir. Zaten iman da bir nev-'i umut (*recâ'*) değil midir? Bununla birlikte, "Şefaathet ya Rasûlallah!" denilerek Peygamber'in kendisinden şefaathet umulmamalı; *إياك نستعين* fahvasınca "Ya Rabbi! Bizi Peygamberimizin şefaathetine nail eyle!" denilerek, sadece Allah'dan medet umulmalıdır. Yine, Hazret-i Peygamber'in şefaatheti, *Makâm-ı Mahmûd*⁹⁷ ve ed-Duhâ⁹⁸ âyetlerine dayalı olarak değil, yukarıdaki şartlar yani ilgili kişiden Allah'ın razı olması, şefaathetçinin onu tanıyor olması vs. doğrultusunda gerçekleşebileceği söylenmelidir⁹⁹. ed-Duhâ sûresindeki "*İleride Rabbin sana o kadar verecek ki memnun kalacaksın!*" âyetindeki müjde ise devamındaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere dünyevidir; Peygamber'e işin sonunun önünden daha iyi olacağını müjdelemektedir.

kimseler müstesna." [TâHâ 20/109] (*el-Keşşâf*, Meryem 19/87 hk.) Zemaşşerî, biri şefaathet edilecek kişiye, diğeri şefaathet edecek zata ait iki ihtimal zikretmekte ise de âyetin tefsirinde aslanan, 2. sırada verdiği gibi. Arz ettiği âyetler *bunu* desteklediği gibi, ملك kökünün, şefaathet bekleyenlerle değil, şefaathet edeceklerle ilgili olması da bunu netleştirmektedir; "şefaathet etme hakkına malik olmak" demektir. el-Fâtîha 1/3, el-Gâfir 39/16, el-İnfitâr 82/17-19 vb. âyetlerde Allah Teâlâ "ceza günününün tek *mâilâ*" -yani tek söz sahibi- olarak işbu sebeple nitelendirilmektedir. *وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ* [ez-Zuhuf 43/86] ifadesi bu konuda nettir.

92 TâHâ 20/109.

93 en-Nebe' 78/38.

94 ez-Zuhuf 43/86

95 el-Enbiya 21/28

96 Hûd 11/37 [وَلَا تُخَاطَبِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا], 46 [لَا تَسْأَلُنَّ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ].

97 el-Kehf 18/78-79.

98 ed-Duhâ 93/5.

99 Makâm-ı Mahmûd âyetinde, Hazret-i Peygamber'in öldürülmek üzere olduğu Mekke'den kurtulmak için gittiği özgür vatan, yani Medine-i Münevver'e'nin söz konusu edildiğini anlatmaya çalıştım. Bkz. Murat Sülün, "Makâm-ı Mahmûd Ayetine Farklı Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, 50/2; dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1146/13438.pdf

İlgili islâmiyâta göre ise Peygamber'e şefaât yetkisi verildiği kesindir¹⁰⁰; ancak aynı islâmiyâta göre her ezandan sonra, "Bizim peygamberimize şefaât yetkisi ver ya Rabbi!" diye neden hâlâ dua edildiği anlaşılammaktadır. Bu, belki İsa Mesih mukayesesine ek ikinci bir açıklama ile şöyle izah edilebilir: Ümmet-i Muhammed 'Ya Rabbi! Hazret-i Muhammed'i bize şefaâtçi kıl!' diye dua ederken, Hazret-i Peygamber de Ahirette "Ya Rabbi! Ümmetimi bağışla!" diye ümmetine şefaât edecek ya... Burada, "Hazret-i Peygamber'le ümmeti arasında sarsılmaz bir sevgi ve kopmaz bir bağ oluşturmak" gibi temiz bir duygu bulunduğunu hissetmemek mümkün değildir. Ortalama bir Müslümanın İslâm anlayışından *şefaât* fikrini çekip aldığımızda, Hazret-i Peygamber'le arasındaki bağın gevşeyeceği, hatta zamanla tamamen kopacağı düşünülmüş olabilir. Gerçekten de, kendisini mahşerin dehşetinden ya da Cehennem azabından kurtaramayacak bir peygambere bağlanıp, onun ümmetinden olmak, dine pragmatik yaklaşan, dini temel kaynaklarından öğrenmemiş bir kişi için çok cazip olmayabilir.

*"Muhammed'in kızı Fatıma dahi hırsızlık ederse onun elini de keserim!"*¹⁰¹

Hazret-i Peygamber'in; akrabâ-i taallukâtına, özellikle sevgili kızı Fatıma'ya; "Senin için hiçbir şey yapmam!" yani *herkes kendini bizzat kurtaracak; babana, dayına güvenme* mealindeki ikazı bilinmektedir¹⁰². Hazret-i Muhammed (s.a.)'in Kur'ân'dan bağımsız olarak; "Ahirette şuna şefaât edeceğim; buna şefaât edeceğim..." dediği" şeklindeki rivayetler, gayb bilgisinin Allah'a has oluşu gerçeğiyle de çelişmektedir. Özellikle *şefâ'at-i uz mâ*, yani kıyamet günü insanlar bir alanda haşredildikten sonra, hesabın kitabın bir türlü başlamadığı ve insanların "Yeter be!.. Ne olacaksa olsun artık!" noktasına geldiği o sıkıntı ve dehşet hengâmında, hiç kimsenin [yani *ebu'l-beşer* Hazret-i Adem'i, insanlığın ikinci atası sayılan Hazret-i Nuh'u, tevhid tarihinin kilometre taşı ve Hazret-i Muhammed'in takipçisi olduğu Hazret-i İbrahim'i, hukuk adamı büyük peygamber Hazret-i Musa'yı bırakın, onca mucizenin sahibi günahsız **İsa Mesih'in bile**] cesaret edemediği bir şeyi, Hazret-i Peygamber'in yaparak, Allah Teâlâ'nın huzurunda secdeye kapandığı ve sonunda "*Başını kaldırabilirsin. Konuş sözün dinlenecek, iste, talebin yerine getirilecek, şefaatin kabul edilecek!*" buyru olarak, hesabın kitabın başlatıldığı, yani Peygamber'in sadece Müslümanları değil, tüm insanlığı sıkıntıdan kurtardığı¹⁰³ vs. rivayetler, Müs-

100Örnek olarak bkz. *Buhârî*, "Rikâk" 51 (ارفع رأسك سل تعطه، وقل بسمع، واشفع تشفع).

101Müslim, "Hudûd", 9.

102Buhârî, "Vasâyâ" 11 (إيا فاطمة بنت محمد، سلبني ما شئت من مالي، لا اغني عنك من الله شيئاً). Ayrıca bkz. Müslim, "İman" 348-352.

103Buhârî, "Rikâk" 51. Bu rivayetlerde, Hazret-i Peygamber sadece İsa Mesih'le karşılaştırılmış da değildir. İlgili rivayetlerden birinde, "bekleyip durmaktan iyice bunalan insanların, Allah'a yakarıp bu sıkıntıya bir son verdirmeleri için sırasıyla Adem, Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberlere gidecekleri ve her birine 'N'olur, bize şefaât edin!' diyerek yüz sürecekleri, ama onların, işledikleri bir *zelle*yi hatırlatarak şefaate chil olmadıklarını beyanla insanları bir sonraki peygambere gönderecekleri; en sonunda İsa Mesih'e gelecekleri,

lûmanların ilk fütuhât döneminde temas sağladıkları Hıristiyan İlahîyatındaki “İsa Mesih’in büyük kurtarıcılığı” akidesini dengelemek, kendisini “bir kaçak köle gibi görevini bırakıp giden Yunus Peygamber”den bile üstün tutmayan¹⁰⁴ Hazret-i Peygamber’i onun karşısında –güya- yüceltmek ve insanların ona daha gönülden bağlanmasını sağlamak için ‘kotarılmış’ gözükmektedir.

Şefaât hadislerinin, günaha batmış iman sahipleri için dinî siyaset icabı bir umut kapısı olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır; çünkü kişi ne kadar günah işlemiş olursa olsun, ümitvar olmalıdır; *Allah’ın rahmetinden ancak kâfirler ümit keser*; çünkü yeis halinden evvel tevbe kapısı daima açıktır.

Şefaât konusunda izlenmesi gereken siyasete geçmeden evvel şuna da dikkat çekmek isteriz ki Müslümanlar şefaatin -genelde- ölüm sonrası dirilişle birlikte hesap kitap hengâmında gerçekleşeceğini düşünmektedir. Oysa şefaati dinlerinin temeli kılan Hıristiyan ve Müşriklere göre, İsa Mesih ve melekler, kendilerine perestîş eden ‘kulların’ dünyada kurtarmaktadır! “*Yazıklar olsun o müşriklere ki kendilerini arındırmak için vermezler! Ahireti nankörce inkâr edenler de sadece bunlardır.*” mealindeki Fussilet 41/6-7’de ve en-Necm 53/27’de belirtildiği üzere Müşrikler ahirete iman etmiyorlardı; halbuki putlara “*Allah katında kendilerine şefaât edecekleri için*” tapmakta idiler¹⁰⁵.

Mukaddime - 1: Şefaât, şirkin en temel akidesidir¹⁰⁶.

Mukaddime - 2: Müşrikler Ahirete iman etmemektedir¹⁰⁷.

Sonuç: “Şefaât” dünyevîdir.

Bu durumda, şirkin temeli olan şefaatin –ahirete inanmadığı sabit olanlar açısından- dünyevî bir beklenti olduğu sonucu çıkmaktadır; yani Müşrikler savaş, kıtlık vb. ölüm kalım meselesi niteliğindeki maşerî olaylarda putlarda temsil edilen kutsallardan ve ‘ruh’lardan medet umuyorlar; “Bize Allah katında şefaât edecekler!” derken ahireti kastetmiyorlardı. Nitekim Hıristiyanlıkta; kutsal ruhun da, inananların zayıf anlarında Tanrı huzurunda onlara şefaatte bulunduğuna; onlar adına yakardığına, yeryüzünde azizlerin mücadelelerine yardım ettiğine inanılmaktadır¹⁰⁸.

onun da kendisine gelenlere; ‘Ben Allah bırakılıp kendisine ibadet edilmiş olan bir kulum; bu sebeple, Allah’ın huzuruna çıkmaktan haya ederim! Siz Muhammed’e gidin; o, gelmiş-geçmiş bütün günahları bağışlanmış bir kuldur’ diyerek onları Hazret-i Peygamber’e göndereceği ve onun, ettiği şefaât ile *hesabı* başlatarak bütün insanların sıkıntısını sona erdireceği” anlatılmaktadır.

104Buhârî, “Enbiya” 26; İbn Mâce, “Zühd” 33.

105Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/4.

106Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/4 vd.

107Fussilet 41/5.

108Hıristiyanlık “İsa Mesih yoluyla kurtuluş” öğretisine dayandığından, *fidye*, *kefare*t, *mutlak aracılık* gibi kavramlar kapsamında şefaate daha çok yer verilmiştir. *Ahd-i Cedid*’de şefaât kelimesi, “bir kişinin bir başka kişinin savunucusu olması veya onun lehine af dilemesi” anlamında kullanılmıştır (*İbranilere Mektup*, 7/25). Kutsal kişilerin şefaatinin ifade eden

Şefa'at konusunda metodumuz şu olmalıdır: İnsanlar yukarıdaki ana ilkeler doğrultusunda eğitilmeli, “şefa'at diye bir şeyin olmadığı gün”e karşı dikkatli olmaya çağrılmalı, şefa'atin ancak çizilen çerçeve dâhilinde gerçekleşebileceği konusunda aydınlatılmalı; büyük günah işlendiği istisnai durumlarda ise, bu imanlı kader mahkûmlarına *münferit* olarak –ilke ve kaide haline getirmeden- kişiye özel umutlar aşılana çalışılmalıdır; çünkü Hazret-i Peygamber'in *büyük günah* işleyenlere kesinlikle şefa'at edeceği¹⁰⁹ inancı, insanlara kof bir güven aşılama ve onları sadece ahlakî değil, imanî bir gevşekliğe de itmekte; dinin emir ve yasaklarına karşı lâkaytlık meydana getirmekte; insanlar -tabir caizse- kâfir gibi yaşayıp, yüzüsüzce İslâmiyetin her tür nimetinden yararlanmak istemektedirler.

“Hazret-i Peygamber'in şefa'ati” söz konusu olduğunda, aşağıda belirtileceği üzere, onun *insân-ı kâmil* ve *üsve-i hasene* olarak, sadece Müslümanlara değil, tüm insanlığa gösterdiği eşsiz örneklik ve modellik çerçevesinde icra ettiği kurtarıcılık esas alınmalıdır.

6.3. GERÇEK KURTARICI

Müslümanların *Kur'ân-ı Kerim*, *muhammedî strateji*, *ispatlı bilim ve kolektif akıl* çerçevesinde pekâlâ kendi kendilerine yetebileceklerine ilişkin güvensizlikleri onları kadim dinlerden kalma *mehdî*, *mesih* vs. çeşitli arayışlara itmiş gözükmektedir. Oysa dertlerinin dermanı gözlerinin önündedir: Hazret-i Muhammed Aleyhisselâm.

Sadece savaş hengâmında değil, hak batıl mücadelesinin her aşamasında liderin önemi aşikârdır. Dâvanın kazanılması liderin karakteristiği-ne, gerek kendi adamlarına gerekse muhaliflerine karşı izlediği siyasete bağlıdır. İslâmiyet söz konusu olduğunda, lider olarak karşımıza Hazret-i Muhammed çıkmaktadır. Mücadeleyi kazanmak isteyenler için onun ha-

aracı kelimesi, Tanrı ile insanı –kefaret yoluyla- birbirine yakınlaştırmayı ifade etmektedir (*Timoteos'a Birinci Mektup*, 215). Bu bağlamda özellikle İsa Mesih, başrahip sıfatıyla inananların günahlarının bağışlanmasını dileyen (*Yuhanna'nın Birinci Mektubu*, 2/2) ve inananlar hatta bütün insanlık adına Tanrı katında şefaatte bulunan biri diye sunulmuştur (*İbranilere Mektup*, 7/25); ancak şefa'at sadece İsa'ya ait bir eylem değildir. Pavlus'a göre İsa Mesih göklerde şefa'at ederken *parakleitos* diye isimlendirilen kutsal ruh da tıpkı İsa gibi şefaatte bulunur; Tanrı bunun karşılığında kutsal ruhun şefa'at duasına olumlu cevap verir (*Romalılara Mektup*, 8/26-28, 34). Ahd-i Cedid öğretisine paralel olarak ilk dönemden itibaren kilise babaları ruhani varlıklara dua etmeyi ve onlardan şefa'at istemeyi gerekli görmüşlerdir. Mesela ilk kilise babalarından Origen, İsa'nın yanı sıra meleklerin ve azizlerin şefa'atinden bahsetmiş; aynı şekilde Kudüslü Cyril, Naziansuslu Gregory, Jean Chrysostome ve Jerome gibi Batılı ve Doğulu kilise babaları, Hıristiyanları İbrani atalarına, peygamberlere, kilise elçilerine, Tanrı'nın dostlarına ve din uğruna şehit olanlara yalvararak şefa'atlerini istemeye teşvik etmiştir. Ortaçağ'ın Hıristiyan teologu Akinolu St. Thomas da özellikle azizlere niyazda bulunmayı, onlardan dua ve tövbelere ortak olmalarını istemeyi öğütlemiştir. (Mustafa Alıcı, “Şefa'at” md., *DİA*) Geniş bilgi için ayrıca bkz. Kemal Polat, “Hıristiyan Kurtuluş Öğretisinde İsa Vasıtasıyla Kurtuluş”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2006 Bahar sayısı, s. 188 vd.

109Ebu Davud, “Sünnet”, 23; *Tirmizî*, “Kıyame”, 11 [شفاعتی لأهل الکباثر من أمتی] Yani Benim şefa'atim, ümmet-i muhammed içindeki katillere, zanilere, büyücülere, savaş kaçkınlarına, faizcilere, anasını – babasını dövenlere, hırsızlara, zalimlere, uyuşturucu satıcılarına...

yatında nice örneklikler vardır. *Rol model*, *nümüne-i imtisal* ve *paradigma* anlamlarına gelen *üsve-i hasene* tabirinin Kur'ân'da vârit olduğu her iki âyetin de savaş bağlamında inzal edilmiş olması dikkat çekicidir. el-Ahzâb 33/21, zorlu Hendek savaşı şartlarını ilgilendirmekte; âyette, Allah'dan ve "son gün"den yana bir korku ve beklentisi olanların, bu gibi ölüm kalım durumlarında Allah Resulü'nü esas alması gerektiği yeminle belirtilmektedir. el-Mümtehane 60/4, 6'da ise düşmanla ilişkilerin nasıl olması gerektiği (*velâ – berâ*) çerçevesinde yaşanan kafa karışıklığında, putperest kavimlerinden tamamen *teberrî* eden İbrahim Aleyhisselâm ve beraberindekilerin esas alınması gerektiği yine yeminle ifade edilmektedir.

Hazret-i Muhammed'in başarısında, Hak Teala'nın *tevfik* ve yardımları elbette yadsınamaz, ancak bu başarı peygamber dehasının dışında tamamen ilahî, mu'cizevî bir şeymiş gibi algılanıp, beşerî cehd u gayretler dikkatten kaçırılmamalı, ilahî desteği celp ve cezp eden şeyin işbu muazzam stratejiler, gayret ve taktikler olduğu unutulmamalıdır.

(1) Mezkûr başarının ilk veçhesi genel şartlarla ilgilidir. Yüce Allah insana –yani idrak düzeyine- tenezzül ederek o diriltici nefesiyle ona yepyeni bir manevî hayat bahşetmiştir; ancak bunun tüm insanlığa aynı anda verilmesi dil realitesi sebebiyle ilahi yasaya aykırı olduğundan, bir prototip yani pilot bölge seçilmiştir: Arabistan Yarımadası... İslâmiyet'in doğup serpildiği bu topraklar¹¹⁰ zamanın büyük medeniyet merkezleri açısından hiç de önemli bir coğrafya değildi. Ve aslına bakılırsa, XX. yüzyıla kadar da böyle kaldı. Aynı şey bir ölçüye kadar Araplar için de söz konusu idi; bir Arap milletinden bile bahsetmek zordu. Tam bir hukuksuzluk ve asayişsizliğin hüküm sürdüğü bu kurak, çorak ve ırak yerler zamanın güçlü milletlerinin hiç de iştahını kabartmıyor, dikkatini bile çekmiyordu. Hazret-i Muhammed, zamanın en basit milletlerinden sayılan –fakat kumaşı sağlam olan– Arapları tek bir ülkü etrafında birleştirip, 'belli idealler uğrunda canlarını bile vermeye hazır tek bir yumruk' hâline getirdiği zaman, artık Persiya açısından da Bizans açısından da iş işten geçmişti. Peygamberlerinin vefatından sonra ciddi bir bocalama devresi yaşadılarsa da, bunu Hazret-i Ebu Bekr'in dirayeti sayesinde atlatmayı bildiler ve Kur'ân'dan aldıkları müthiş dinamizm ile zamanın süper güçlerini dize getirmeyi başardılar. Hem de birkaç 10 yıl zarfında. Fethedilen toprakların insanları da, *adalet, çalışma, kalite, ötekine saygı ve hoşgörü* gibi temel Kur'ân ilkeleri sayesinde kitleler halinde İslâm'ı benimsediler. Belli bir coğrafyada zuhur eden İslâmiyet böylece yeni coğrafyalara açılarak farklı milletlerin kabul ve beğenisine mazhar oldu; sahip olduğu evrensel potansiyelini ortaya koymaya başladı. Mevcut medeniyet havzalarına uzaklığı sayesinde İslâmiyet, kendisi olarak; yani tüm hâkim güçlerden bağımsızca gelişip serpiledi.

(ii) Başarının ikinci veçhesi ise bizzat Peygamber'le ilgilidir. Peygamber Aleyhisselâm'a Allah'ın tevfikini getiren özellik ve uygulamalar da büyük önem taşımaktadır. **Öncelikle**, Hazret-i Muhammed sadece dinî değil aynı zamanda dünyevî / seküler bir kişiliktir. Ve mükemmel bir insan (*insan-ı kâmil*) olarak,

- İnsanın karakteristiğini oluşturan acelecilik, bencillik, zayıflık, korkaklık, nankörlük, umutsuzluk, karamsarlık, cimrilik, nekeslik, çıkarıcılık, zalimlik, cahillik, kendini beğenmişlik vb. tüm olumsuzluklardan ve
- Allah'ın sevmediği / beğenmediği her tür bozukluktan uzaktır.
- Sadece devlet adamlarında değil bir insanda bulunabilecek bütün ideal özellikleri barındırmaktadır; Kur'ân'da ideal mümine ait gösterilen vasıflar¹¹¹ herkesten evvel onda mevcuttur. Bunları tek tek tâdat etmek gerekmez; ancak benim özellikle aşağıdakiler hep dikkatimi çekmiştir:
- Allah Teâlâ'dan kendisine inzal edilen gerçeklere, bilgi ve belgelere, müjde ve tehditlere tam bir itminan ile güvenip inanması.
- Allah'la ilişkilerinde son derece saygılı/dikkatli, mümin ve mütevekkil... olması.
- Allah'dan başka hiç kimseden korkmaması, medet ummaması ve karşısında dehşete kapılmaması.
- Korku nedir bilmemesi.
- Çok kuvvetli bir maneviyata, sarsılmaz bir psikolojiye sahip olması.
- Kur'ân'ın teorik veçhesini en güzel ve hikemî biçimde pratiğe dökmesi.
- Rol model olduğu bilinciyle hareket etmesi; millete 1 yapın diyorsa, kendisinin 10 yapması.
- Aile efradının ve akraba-i taallukatının milletin gözüne batacak lüks bir hayat yaşamamasına özen göstermesi.
- Akrabalarını her tür şaibeden uzak tutmaya çalışması; bilhassa müminlerin "valide sultanları" demek olan hanımlarını eğitim - öğretme yönlendirmesi ve aktif siyasete atılmalarının önünü kapatması.
- Hedefini belirlemiş, amacına kilitlenmiş kararlı kişiliği.
- İmkân ve kabiliyetlerinin pekâlâ farkında olması; Mekke şartlarında güçlü düşmanıyla asla savaşa tutuşmayıp, zafer elde edebileceği imkânlarla kavuştuğu Medine şartlarında savaşması.
- Arabistan gibi bir keşmekeş ve yağma ortamında insanlara sığınabilecekleri sağlam, zengin ve müreffeh bir merkez oluşturup, insanlara ideal bir kent göstermesi.
- İnsanlara karşı alçakgönüllü olması; kibre ve kibirliye prim vermesi.

111Bkz. Murat Sülün, *Kur'ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015 (ideal müminin özellikleri).

- Kendisine bağlı temiz, halis adamlarına katı kalpli kaba bir adam gibi değil, şefkat ve merhametle yaklaşması.
- Güç karşısında eğilmemesi; ekâbir münafıklarla kâfirlere taviz vermemesi.
- Vefakâr olması. (i) Ashabına yani çekirdek kadrosuna yeni mühtediler karşısında sahip çıkması, (ii) Medine'den, fethettiği kutsal kente (Mekke) taşınmaması.
- Akıllı, ileri görüşlü, *güvendiği* adamlarına danışmadan hareket etmemesi.
- Görevlere; makam ve mansıplara ehliyetli, lâıyk (sâlih) adamlarını getirmesi.
- Adamlarını sürekli karakter, zihin ve gönül eğitiminden geçirmesi...
- Eğitim – öğretim için her fırsatı değerlendirmesi;
- Adamları arasındaki çıkar çatışmalarını iyi yönetebilmesi (et-Tevbe 9/58 ve Hurkûs b. Züheyr hadisesi, ayrıca ganimet vs.)
- Kendisini etkileyip 'görüşleri doğrultusunda yönlendirme' girişimlerini "Allah Resulü" vurgusuyla engellemesi (Hucurat s.nin ilk âyetleri Ebu Bekr ve Ömer'in bu türden davranışları hakkında nazil olmuştur).
- Haksızlık, hukuksuzluk karşısında susmaması, susmayı da şeytanlık olarak görmesi.
- Gelir adaletsizliğine kayıtsız kalmaması, zenginden alıp fakire vermesi.
- Yemeyip yedirmesi, giymeyip giydirmesi.
- Kimsesinin kimsesi (velisi) olması, cihadı mazlumlar ve müstaz'afklar adına yapması.
- Muhtaç kesimleri; yetimleri, dulları, köleleri, çalışamayacak derecede hasta (engelli) olanları, fakirleri vs. kalkındırmayı dinin en büyük amacı olarak görmesi ya da "aşılması gereken en zorlu geçid"i bu bağlamda tanımlaması.
- Hukukî cezaları zengin – fakir herkese eşit uygulaması.
- Hukuk önünde müslüman – gayrimüslim farkı gözetmemesi; hakkı esas alması.
- Düşmanları ile yaptığı antlaşmalara bile sadık olması, antlaşmayı bozmayı hainlik olarak görmesi.
- Can düşmanlarını dahi bir şekilde kendisine bağlayabilmesi.
- İnkârı tescilli, dönüşü imkânsız gâvurları hâzık bir cerrah misali keşip atması.
- İnsan haklarına, hayvan haklarına saygılı olması.
- Hoşgörülü ve affedici olması; amcasının katilini, kanına susamış can düşmanlarını bile affetmesi, fakat kendisini enayi yerine koydurması (Bedir'de affettiği bir şairi Uhud'da tekrar karşısına çıkması üzerine; "Sana 'Muhammed'i iki kere kandırdım.' dedirtmeyeceğim!" deyip, cezalandırması).

- Bu vb. uygulamalarıyla düşmanlarına müthiş bir korku salması.
- Ve teşkilatçılığı... Başıbozuk bir toplumu aynı idealler etrafında örgütlemesi, ki namaz ve cami bu noktada kilit rol oynamıştır.
- Son olarak; (i) Kur'ân ahlâkını temsil etmesi, (ii) Tanrı ahlâkı ile ahlâklanmış olması, yani *ilâhlık*, *rahmanlık*, *samedlik*, *kıdem* ve *bakâ* gibi birkaç sıfat dışında O'na ait hemen tüm özellikleri (*esmâ-i hüsnâ*¹¹²) şahsında barındırması.

Hazret-i Peygamber'in yukarıda özetlenen dirayet, ihlâs ve samimiyyetine ek olarak, adamlarının yüreklerinin de aynı ülkü etrafında atması, Allah'ın ve meleklerinin desteğini (*salâtuselâm*) beraberinde getirmekte gecikmemiştir.

VII. İLÂHÎ YARDIMIN NASIL CELP EDİLEBİLECEĞİ

"Sen bizim 'mevlâ'mızsın (bize mutlaka sahip çıkarsın);

o halde, (canımıza kasteden şu) inkârcı nankör kavme karşı bize yardım et."

Bu, Âmene'r-Rasûlü'nün son cümlesi olup burada, müminlere bir nev'i ilahi yardım vaadinde bulunmaktadır; ancak bu duayı ederken, şu gerçek unutulmamalıdır: *el-Muksit* ism-i şerifi gereği herkese eşit davranan Allah, herkesin Rabbi [*Rabbü'l-âlemîn*] olarak 'dilediklerini' desteklemektedir¹¹³. Peki, ilahî meşîet nasıl tahakkuk ediyor? Yani Allah, yardımına kimi, neden mazhar kılıyor? el-Bakara 2/286'da işaret edildiği üzere, Müslüman olmak ilahî yardıma ermek için yeterli midir? Allah'ın *el-Muksit*, *el-Hakemu'l-Adl* vb. ilgili ism-i şerifleri bu çerçevede nereye oturtulabilir? 'Müslüman' etiketi taşımanın zafer kazanmaya yetmediği realite ile sabittir. Savaşlar ancak gereklerine riayetle kazanılmaktadır.

"Allah *sâlih*leri velî edinir (yani *velî* edinilmeye lâyık olanları)."¹¹⁴

Dolayısıyla, *mü'min*, *müslim* [Müslüman] vb. temel kavramlar kültürel kodlar olarak değil, Kur'ân-ı Kerim'in bunlara yüklediği mâna çerçevesinde anlaşılmalıdır¹¹⁵: Kişinin mü'min ve müslim olabilmesi için *kelime-i şehâdetin* yeterli olduğu durumlar ve kişiler¹¹⁶ elbette söz konusudur; ancak bunun, genel durumlar ve herkes için yeterli olmadığı aşîkârdır.

112Tirmizî, "De'avât", 82. "Allah'ın 99 ism-i şerifini *ihsâ* eden, yani hayatına geçiren kimselerin Cennete gireceği" müjdelenmiştir. Bu sebeple, ilahi yardımı celp edebilmek için yaptığımız her şeyi iyi; kaliteli, sağlam yapmalı; insanlara faydalı olmayı hedeflemeliyiz. Yaratıcının özelliklerini insanoğlu, bünyesinde ne kadar barındırabilir; ilahî ahlâk ile ne kadar ahlâklanabilirse, o kadar ibdâ'cı, icatçı ve inşâcı olacak; o kadar kalıcı ve yararlı işlere imza atacak ve böylece izzet, itibar kazanıp Hak katında yücelecektir.

113Âl-i İmrân 3/13.

114el-A'râf 7/196 (وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ).

115Bkz. Sülûn, *Kur'ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, s. 252 vd., 319 vd.

116 "(Bilinci yerinde olarak) son sözü 'Allah'tan başka ilâh yoktur!' olan biri, Cennete girer." (Buhârî, "Cenâiz", 1).

Allah'ın kanunları insanların birbirlerine yapıştırdığı "Müslüman" "kâfir" etiketlerine göre işlememektedir. *Mü'min*, kendisiyle ve toplumuyla barışık, çevresindeki herkese güven telkin eden dürüst bir kişilik; *müslim* Allah'ın başta dinî hükümleri olmak üzere kâinâta yerleştirdiği kanunlara teslimiyet gösteren, yani neyi nasıl yapması gerekiyorsa öyle yapan biri olarak anlaşılmalıdır. Aksi takdirde, kendilerini Müslüman diğerlerini de gayr-ı müslim görerek bu ilkeleri göz ardı edenlerin Allah'tan yardım beklemesi abesle iştiğal olacak ve -Allah'ı tekeline almak ve her şeyi O'ndan beklemek¹¹⁷ şeklindeki- tipik Yahudi tutumundan farksız olacaktır. Hâsılı; Allah'tan yardım beklemek için *O'na* yardım etmek gerekmektedir¹¹⁸, yani müminler kendi sorumluluklarını yerine getirirlerse, O da kendi 'sorumluluğunu' yerine getirecektir.

Müslümanların *velî* ve *mevlâ* olarak gerçek mevlâları olan Allah'ı mı yoksa aşikâr düşmanları olan şeytanı ve şeytanî lider ve odakları mı benimsedikleri son derece önemlidir. Kişinin, ölüm kalım meselesi demek olan savaşlarda; üzerindeki tek yetkilinin (*velî*) Hak Teâlâ olduğuna inanarak hareket etmesi ile velâyeti başkalarına vererek hareket etmesi arasında büyük fark vardır.

"Ve siz bana kavm olacaksınız, ve Ben size ALLAH olacağım!"¹¹⁹

*

Horasan emîrinin kullarını büyük bir debdebe ve şatafat içinde gören küstah bir yoksul; "A Tanrı! Kula bakmayı şu efendiden öğren!" demişti. "Sonunda bir gün padişah o efendiyi bir suçundan dolayı derdest edip elini-ayağını bağlatmıştı. 'Efendinizin defnesi nerede? Gösterin!' diye kölelere işkence etmeye başladı. 'A aşağılık herifler! Onun sırrını söyleyin bana... Yoksa dilinizi, boğazınızı keserim!' diye tam bir ay onlara gece-gündüz işkence ettirdi. Onları paramparça etti. Bir tanesi bile efendilerinin sırrını söylemedi. Bu sırada, yoksul uyurken hâtiften bir ses geldi: Ey ulu er! Gel de, *sen de kul olmayı bunlardan öğren!*"¹²⁰

Nitekim et-Tevbe 9/24'te bir mümin için hiçbir şeyin Allah ve Resulünden daha önde olamayacağı bildirilmiştir:

- *Ne ana-babası,*
- *Ne oğul ve kızları,*
- *Ne kardeşleri,*
- *Ne eşi,*
- *Ne aşireti [kavm u kabilesi, ırkı, milleti, cemaati, tarikatı]*
- *Ne kazandığı mal-mülk,*

117Bkz. el-Mâide 5/18, 24.

118el-Hacc 22/40; Muhammed 47/7.

119KM, Yeremya, 30.

120Mevlâna Celâleddin Muhammed, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, MEGSB, İstanbul 1988, V. 259-260, b. 3165-3179.

- *Ne kesâda uğramasından endişe ettiği ticaret [ve yükseldiği makam mevki],*
- *Ne de hoşuna giden güzelim meskenler [yazlıklar, katlar ve yatlar]...*
- Eğer herhangi bir şey mümine; Allah ve Resulünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimli geliyorsa, o zaman Allah, (azap) emrini getirecektir! *Fâsık* bir kavmi Allah doğru yola getirmez.

Allah müminlerin velisidir, onlara mutlaka sahip çıkacaktır; ancak *evliyâu'llâh* tabiri çift taraflıdır:

- Allah'ın velisi; yani sahip çıktıkları¹²¹.
- Allah'ın velisi; yani O'ndan başka *velî* tanımayanlar.

Bu bakımdan, velî edinilmemesi gerekenlerden; Hak ve halk düşmanı şeytanî odakları ve bâtil taraftarlarını *velî* bilmekten uzak durmaları, Allah'dan umulacak şeyleri fanilerden beklememeleri icap etmektedir.

Kur'ân'ın ilahi yardım çerçevesindeki ana mesajı, müminlere eninde sonunda mutlaka yardım edildiğidir. Ve bu tür âyetlerin *mâsikalehi* Asr-ı Sa'âdet'te yaşanan amansız iman inkâr mücadelesi olup, genelde Hazret-i peygamber'in imanı pekiştirip azmi bileylenmekte¹²²; müstaz'af müminler teselli edilerek, mutlu sonun kendilerini beklediği konusunda müjdelenmekte; hâkim ve güçlü pozisyondaki kâfirler ise fecî akıbetlerine karşı uyarılmaktadır; peygamberlik tarihi boyunca, ehl-i hak aleyhine sonuçlanan mücadeleler Kur'ân'da kendine pek yer bulamamıştır ki bunun, inananların moral motivasyonunu zedelememeye, yüksekte tutmaya yönelik olduğu muhakkaktır.

Allah'ın gerçek yardımı, insana bahşettiği –her *normal* şey gibi pek önemsenmeyen- elçi ve kitaptır, akıl ve dirayettir; yani insana neyin, ne zaman, nasıl yapılacağını, “savaş kazanma” plân ve stratejilerini hem teorik olarak hem de bizzat ve bilfiil öğreten, evrensel tabii hukuka dayanan, insanları etrafında toplayabilen, akıl - duygu dengesi sağlam gerçek bir lider.

el-Hacc 22/40 ve Muhammed 47/7'de belirttiği üzere “Yüce Allah, kendisine yardım edene yardım etmektedir.” من ينصره ifadesindeki zamir *dîna'llâhi* veya *evliyâ'allâhi* şeklinde de takdir edilse, anlam fazla değişmez; Allah'ın dinine ya da *velî*lerine yardım etmek de sonuçta, *i'lâ-yı kelime-tu'llâh* için çalışanlara, hak hukuk ve insanlık adına mücadele edenlere gereken desteği vermek, zafer için ne gerekiyorsa harfiyen yapmak demektir; ancak ifadeyi bu tür eksilteler / hazifler olmadan anlamaya çalışmak daha doğrudur. Allah'tan yardım almak için, O'na yardım etmek, yolunda

121“Her kim Benim bir *velî*me, yani Benim sahibi olduğum bir kişiye düşmanlık [zevâc] ederse ona savaş ilân ederim!” (... وعادى لي ولياً...) Buhârî, “Rikâk”, Tevâdu' babı.

122Hüd 11/120 (وَكَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نَنْبُتُ بِهِ فُؤَادَكَ).

/ uğrunda *cihâd* etmek gerekmektedir. Cihâd ise zaman ve zemine göre ilmî ve fikrî çabalardan silâhlı mücadeleye (*kitâb*) kadar gider. 'Yüce' Allah'ın, kendisine bir adım yaklaşıpna koşarak gideceği belirtilmiştir. Bu tip bir mücadele için caydırıcı silahlara sahip güçlü, donanımlı bir ordu teçhiz etmek; bunun için de *infâkta* bulunmak, *karzıhasen* vermek gerekir. Askeriyle komutanıyla tüm ordu Allah'a, ayrıca birbirlerine tamamen güvenmeli; niçin savaşıldığına dair herkeste kesin ve net bir kanaat oluşmalı; mücadele hakka hukuka dayalı evrensel normlar doğrultusunda yürütülmelidir. Bu 'güven' ve dayanıklardan biri olmadığında -ya da eksik olduğunda- kalıcı bir zafer elde etmek çok zordur.

ÖZET VE SONUÇ

Bir peygamberin bile, kendisine *inzâlen* bildirilen gerçeklere *iman* ediyor oluşu, *iman* kavramının mahiyeti bakımından önemli bir kullanımdır; yani Allah ile 'görüştüğü', O'nun iletlerine 'bizzat' muhatap olduğu halde peygamber, Allah ve O'na ait melekler vs. hk. 'bilgi'ye değil, 'kanaat'e sahiptir (Geniş açıklaması için bkz. MS, *İman Amel İlişkisi*).

Peygamber ile birlikte aynı ilkelere iman edenlerden *el-mu'minûn* kalbıyla söz edilmiş olması bu zevatın sıradan inananlardan olmayıp, Allah'ın beğendiği, sadece iman aktıyla yetinmeyen, imanını fiiliyata ve hâle dönüştürmüş her hâlükârda *imanlı*, tam/gerçek/halis müminler olduklarını göstermektedir; nitekim tutumları müslim gayrimüslim herkese örnek gösterilmiştir.

Peygamber ve müminlerin *semi'nâ ve ata'nâ* dedikleri nakledilirken, (i) Hazret-i Muhammed'in Kur'ân'a, (ii) müminlerin de Peygambere tâbi oldukları belirtilmekte; mümine yakışanın peygamberine itaat etmek olduğu ihtar edilmekte, yahudilerin ise hem vahye hem de peygamberlerine itaatten genelde uzak olduklarına, hatta bazı peygamberleri hunharca katlettiklerine atıf yapılmaktadır.

Hazret-i Muhammed ve müminlerin Allah'dan cennet ve mağfiret umdukları belirtilirken, "Cennete sadece kendilerinin" gideceğini iddia eden Ehl-i Kitab'ın *ebedî necat* akidesinin yanlışlığı vurgulanmaktadır.

Âmene'r-Rasûlü'de Hazret-i Muhammed ve müminlerin Allah'dan 4 kez "Rabbımız" diye, 1 kez de "Mevlâmız" şeklinde söz etmeleri, Allah'ı tekellerine alan! Ehl-i Kitab'a indirilmiş ölümcül bir darbe niteliğindedir; Allah âlemlerin *rabbıdır*; sadece Yahudi ve Hıristiyanların değil!.. Ayrıca, Allah rabbındır diye, yani seni envâ-i çeşit nimet içinde yaşatıyor ve akıl nimetinin üstüne bir de vahiy veriyor diye O'nunla laçkalaşmamak, O'ndan yana kendini güvende hissetmemek esastır.

Allah'ın hiç kimseye taşıyamayacağı bir yük yüklemeyeceği söylenirken, Yahudilerin belini büken o *ağır* hükümleri (*ısr ve ağılâl*) aslında bizzat kendilerinin koydukları ifade edilmiş olmakta ve Müslümanlar; ilahi emir ve yasakları tutmadıkları için daha ağırlarına maruz kalarak, gereksiz sorular sorarak şeriatlarını yaşanmaz hale getiren Yahudiler gibi olmamaları, yani boyunlarına, el ve ayaklarına pranga vurdurmamaları konusunda uyarılmaktadırlar. Hem de çok latif bir üslupla... Tıpkı “Anana babana merhametle muamele et; çünkü bir hiç iken, seni alıp bugünkü haline getiren bu iki insandır!” demek yerine, *Kul rabbî'rhamhumâ ke-mâ rab-beyânî sağıran* diye dua ettirmesi gibi... Yani “Benden bu 2 insana merhamet etmemi iste” buyururken, adeta ‘onlara merhameti sen edeceksin asıl’ demesi gibi, burada da müminlerin; *rabbenâ ve lâ tahmil 'aleynâ ısrân...* [Ya Rab! Bizden evvelkilere yüklediğin gibi, bize ağır yük yükleme!] diye dua ettikleri aktarılırken, yukarıda belirtildiği gibi, dünyayı din adına kendi kendinize zindan etmeyin, dinî hükümlerin hikmetlerini kaybetmeyin buyrulmaktadır.

Hiç kimsenin Allah katında başkaları sayesinde makbul veya merdut olamayacağı; peygamber bile olsalar ataların insana bir faydasının dokunmayacağı, sorumluluğun şahsi olduğu vurgulanmaktadır.

Son olarak; Allah'ın yardımını umabilmek, O'nun affına, mağfiret ve merhametine erebilmek için O'ndan başka *velî* (otorite ve sahip) tanınamak gerektiği gösterilmektedir.

İlahi yardıma mazhar oldukları tarihen sabit bulunan Peygamber ve ashabının ana özellikleri, ***kadim din mensuplarının ayaklarının kaydığı şu noktalar***daki başarılı tutumlarında gizli gözükmektedir:

Hazret-i Peygamber (s.a) ve dâva arkadaşları;

- ***İman*** edilmesi gereken gaybî gerçeklere inanırlar; bilhassa Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine.
- Peygamberler arasında ***ayrım*** yapmazlar; “Musa'ya inanırız, ama İsa Mesih'e ve Hazret-i Muhammed'e inanmayız” diyen Yahudiler gibi, ya da “İsa Mesih'e ve ondan evvelkilere inanırız, ama Hazret-i Muhammed'e asla!” diyen Hıristiyanlar gibi değildirler; peygamberliğin bir bütün olduğu bilinciyle tüm peygamberlere iman ederler. [Ancak şu an hayatta olsalar tümünün Hazret-i Muhammed'e ittiba edeceğini, çünkü hakikati ve *surât-ı müstakimi* onun temsil ettiğini bilirler.]
- Allah'ın kitabî emir ve yasakları ile fizikî ilke ve kanunları [الآیات] üzerine yatmazlar; bunlara karşı sağır ve kör davranmazlar; *iman* ederler, gerçekliği ve lüzumundan yana mutmaindirler; kadim din

mensupları gibi *سمعنا وأطعنا* demek¹²³ yerine, *سمعنا وعصينا* [Emret, başüstüne!] derler.

- Ebedi ve nihai 'son'a kesin imanları vardır; yaptıkları her şeyin eninde sonunda karşılıklarına çıkartılacağına ve bunların hesabını mutlaka ve **bizzat** vereceklerine iman ederler ve ona göre müttakiyâne davranırlar. Bilhassa insan hakları konusunda...
- Ve **bağışlanmak** için sadece gerçek Rablerine yakarırılar. Nice hata ve günahlara bulanmış olabileceklerini, dolayısıyla daima bağışlanmaya muhtaç olduklarını bilirler; Allah'a ve azabına karşı umursamaz ve emin tavırlar içine girmezler. Tanrı ile laçkalaşmazlar.
- **Ötekileştirdikleri** insanları aşağılık ve Cehennemlik, kendilerini ve kendilerinden olanları ise dev aynasında görmezler. Beşerî ilişkilerinde, insanları kimlik ve etiketlerine, hatta itikatlarına göre değil, fiili icraatlarına göre değerlendirirler. Söylemi değil, eylemi esas alırlar.
- Salih atalarının iyilik ve güzelliğiyle övünmezler; peygamber atalarının kendilerini kurtaracakları kuruntusu içinde değillerdir; **sorumluluğun şahsiliği** ilkesini iyi kavramış, buna gönülden inanmışlardır [لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت].
- İlahi emir ve yasaklarda -güya dindarlık adına- teferruata kaçıldığında, Hak Teâlâ'nın ağır hükümlerine muhatap olacaklarını, yani durup dururken kendi başlarına iş alacaklarını bilirler [لا تحمل علينا إصرا]. Bu sebeple, insanlara emniyetli, tok ve özgürce yaşayabilecekleri bir dünya kazandırmak gibi aslı işlerle [المقاصد] iştigal ederler.

Zaferin kaynağının *müsebbibu'l-esbâb* Cenab-ı Hak Teâlâ ve Tekaddes olduğu şuuruyla, yardımı yalnızca mevlâlarından beklerler ve şeytan, tâgut, küffâr ve sair güç odaklarını değil, sadece ALLAH'ı **velî** bilirler. O'nun görünmez orduları olduğuna ve kendisine inananları -bu imanın gereklerini yerine getirdikleri takdirde- asla yüzüstü bırakmayacağına imanları tamdır.

Va'llâhu'l-muwaffik.

123el-Bakara 2/93'te, "buzağı sevgisinin 'işittik' deyip de isyan edenlerin iliklerine işlediği" belirtilmekle birlikte, bu kimselerin nasıl, "isyan ettik" demiş olabileceği sorunlu gözükmekte; "isyan ettik" demedikleri, -asv kökündeki sarılıp bağlanma anlamından hareketle- "emrine sarıldık" anlamını da kapsayacak iki anlamlı bir kelime kullandıkları düşünülmektedir. Nitekim Tevrat'ta (Çıkış, 24/3-7) Musa Rabb'im ilke ve buyruklarını halka anlatınca, "Rabb'in her söylediğini yapacağız; O'nu dinleyeceğiz" dedikleri bildirilmektedir. (Bkz. Abdulaziz Bayındır, *Kur'an-ı Kerim'in Açıklamalı Meali*, İstanbul, 2003, s. 49, 161-162). Zemahşerî'ye göre, burada İsrail oğullarına "sözüme kulak verin" denmekte, onlar da "sözünü işittik ama emrine isyan ettik!" demektedirler. Acaba bu ret ve isyan sözlü değil de, fiili olabilir mi, yani "isyan ettik" dememelerine rağmen, "filen isyan ettikleri" söylenebilir mi? el-Bakara 2/285'te Müslümanların -bunlar gibi *semi'nâ* ve *asaynâ* değil- aksine *semi'nâ* ve *eta'nâ* [İşittik, baş üstüne] dedikleri, yani itaat sözü verdikleri nakledilmektedir (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, el-Bakara 2/93 hk.)

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim ve Ahd-i Atik'e ilâveten;

Alicı, Mustafa, "Şefaât" md., DİA.

Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1606), Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber, Beyrut 1984.

Bayındır, Abdulaziz, Kur'an-ı Kerim'in Açıklamalı Meali, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yr., 2003.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687), el-Usûlü'l-münife li'l-İmâm Ebi Hanîfe, nşr. İlyas Çelebi (İmam-ı Âzam'ın İtikâdi Görüşleri), İstanbul, 1996.

el-Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il, el-Câmi'u's-sahîh el-müsned min hadîsi Rasûlillâh ve sünenih ve eyyâmih, Fuâd AbdülBâkî - Muhibbüddîn el-Hatîb, Kahire 1400/1979.

Cürcânî, Seyyid Şerif, Şerhu'l-Mevâkîf fi 'ilmi'l-Kelâm, İstanbul, 1257.

Çağrıncı, Mustafa, Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri, İstanbul, 2017.

ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temîmî es-Semerkandî, Sünen, İst. 1992.

Draz [Derrâz?], M. Abdullah, Kur'an Ahlâkı, çev. E. Yüksel - E. Günay, İz yy. İstanbul, 1993.

Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, Sünen, İst. 1992.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'an Dili, İstanbul, 1935-38.

Esen, Hüseyin, İslâm Hukukunda cezâi sorumluluk, MÜ SBE doktora tezi, İstanbul, 2004.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen, Makâlâtü'l-islâmiyyîn va'htilâfû'l-musallîn, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire, 1950.

Gazzâlî, Ebû Hâmid, Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaka [Süleyman Dünya'nın İmam Gazalî ve İman Küfür Sınırı, (çev. Ahmed Turan Arslan) adlı eserinin içinde], İstanbul, 1992.

Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.

Harman, Ömer Faruk, "İsrail (Beni İsrail)" md., DİA.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, Sünen, nşr. M. F. Abdül-Bâkî, Kahire 1952.

Izutsu, Toshihiko, İslâm Düşüncesinde İman Kavramı, çev. Selâhaddin Ayaz, İstanbul, ts.

Mevlâna Celâleddin Muhammed, Mesnevî, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, MEGSB, İstanbul 1988.

Müslim, Ebü'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyr, el-Müsnedü's-sahîh, nşr. M. F. Abdül-Bâkî, Kahire 1955.

en-Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Bahr, Sünen (el-Müctebâ), İst. 1992.

Paçacı, Mehmet, Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı, İstanbul, 1994.

Polat, Kemal, "Hıristiyan Kurtuluş Öğretisinde İsa Vasıtasıyla Kurtuluş", EKEV Akademi Dergisi, 2006, bahar sayısı.

Râğîb el-İsfahânî, el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân, nşr. Muham-med Seyyid Kîlânî, Beyrut ts.

Sülün, Murat, "Makâm-ı Mahmûd Ayetine Farklı Bir Yaklaşım", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 2009, 50/2; dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1146/13438.pdf

Sülün, Murat, Kur'ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Taşpınar, İsmail, Yahudilikte Ahiret İnancı, İstanbul: İFAV, 2016.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsa Sevre, el-Câmi'u's-sahih, İst. 1992.

ez-Zemahşerî, Cârullah, el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil, nşr. M. Mursî Âmir, Kahire ts.